

KERESZTÉNY MAGVETŐ.

XX-ik évf.

September, October 1885.

5-ik füzet.

DARWINISMUS ÉS ERKÖLCS.

A mellett a törekvés mellett, mely korunkban a fejlődést az emberi ismeret minden ágában megkísérettette alkalmazni, az erkölcs-tan sem maradhatott a fejlődés-elmélet hívei előtt figyelmen kívül. Sőt ehhez a tárgyhoz maga Darwin is egy külön nagy munkával járult, „Az ember származása“ (The Descent of Man) című munkájával. S minthogy már a fejlődés-elmélet világánál az erkölcsi fogalmak nemcsak módosulást látszanak szenvedni, hanem egész tartalmukban megváltozva tűnnek fel, miután már a fejlődést a vallásra és egyházra való vonatkozásaiban tárgyaltuk¹⁾, indítatva érezzük magunkat az erkölcs terére is követni.

Eddig azt tanultuk, legalább a keresztény erkölcs-tan mindig azt tanította a világnak, hogy van egy fensőbb, parancsoló erkölcsi törvény, a mely közös minden szabadakaratu lényvel; és hogy ezt a törvényt nekünk az ész, vagyis a lelkiismeret isteni szózata nyilatkoztatja ki. De az új tan apostolainak nagy része egészen más-képp tanít. Hogy a lelkiismeret hangja az Isten szava az emberben, — egy Jób, Pythagoras és Plato, Fénélon és Channing tana — nem találhat helyet az ő erkölcs-tudományukban. A lelkiismeret szerintök nem eredeti tehetség; az erkölcsi törvény a múlt tapasztalatainak átöröklése. Az erkölcs tehát nem isteni intézmény, hanem az erők, a természeti törvények eredménye. Nem csodálkozhatni azért, hogyha sokan így az erkölcsöt veszélyben látják, s a darwinismusnak szemére vetik, hogy nemcsak a vallást, hanem az erkölcsiséget is aláássa; a „létért való küzdelem“ elvével a politikai és társadalmi rendet eddigi formájában veszélyezteti.

A céli irányos fejlődés-tan, mondanunk sem kell, az erkölcsiséggel igen jól összefér, mert az a vallást, mely az erkölcsiségnek a megszüntetését, a valódi erkölcsjelleget adja, nem zárja ki; s bár a fennálló egyházak dogmáiba mélyen belenyul, de a vallási nézeteknek csak

¹⁾ Ker. Magv. XVII köt. Darwinismus és vallás, 251--261. I. XVIII köt. Céli irányos darw. és Isten eszméje. 273--278. I. XIX köt. Céli irányos darw. és az egyházak. 73--79. I.

tisztázására és így közbenjárólag az erkölcsiség kivánalmaira is szolgálhat. De a csupán gépiesen és történetesen ható fejlődés, a kiválasztás-elmélet, mely a vallást alapjában kizárja, az erkölcsiséget, mint olyant, csakugyan tényleg veszélyezteti.

Hogy ezt lássuk, vizsgáljuk meg közelebbről a fejlődés-elmélet által inaugurált etikát elméletében és gyakorlatában.

Egy oly nézet mellett, mely teljesen szakított azzal a hittel, hogy a világ egy szellemi alap-okra viendő vissza, s helyébe a célirány nélkül ható természeti erők öszjátékát állította, az eddigi etikának is, a klasszikus ó-kor és a kereszténység földjén épült erkölcstannak esnie kell. Már mindjárt a legfőbb jóról, mely mint erkölcsi ideal oly magasan áll a hasznosság szűk fogalma felett, nem lehet a mellett szó. A helyébe az egyénnek az a törekvése jön, melylyel magát az ellenséges erőkkel szemben fentartja, a csupa egoismus elve, vagy ha úgy tetszik a fajfentartás elve.²⁾ De akár eszeveszett megoszlásban harcoljon az ember ember ellen, akár pedig társaság által igyekezzék magát erősíteni, állását biztosítani, ez mégis csak egy célért történhetik: élet minden áron, és pedig a lehető legkényelmesebb élet. És a milyen a legfőbb jó itt, olyanok a köteleiségek és érények is. †

Kötelességről, általánosan kötelező erkölestörvényről nem beszélhetni, mert a cselekvés közetlen indoka az egyén- vagy a fajfentartás ösztöne. A mások iránti kötelességek csak kötelezettségek abból a célból vállalva, hogy az ember magának használjon. Mert hogyha versenytársam közetlenül vagy közbenjárólag az én hátrányomra jut előnyhez, az önmagam iránti kötelességek ellenére cselekedném, hogyha őt mégis elősegíteni igyekezném céljában. A létért való küzdelemben főleg három eset lehetséges, melyekből a kötelezettségek rendszerét levezetni lehet: vagy hagyni a dolgokat a maguk mentére, vagy pedig korlátozni, vagy végre ha erre nincs elég erőnk, mások segélyét venni igénybe. A dolgokat a maguk mentére hagyni nem nagyon tanácsos, legfennebb csak addig engedhetni meg, míg nem vagyunk fenyegetve; korlátozni pedig azonnal kell, mihelyt magunkat veszélyeztetve látjuk; és más segélyét is azonnal igénybe vesszük, mihelyt benne támaszunkat kell megpillantanunk s általa magunkat erősítünk. S így az egész kötelességtan politikává válik,

²⁾ V. ö. Schmid, die darwinischen Theorien, 371. l. és Strauss, Der alte und der neue Glaube, 74. §.

melyet az egyéni haszon szempontja határoz meg. És minthogy ez a körülmények szerint változik, a kötelezettségek is. Minden változás a körülményekben, változást idéz elé az erkölcsi kötelezettségben is, s így más meg más morált szül.³⁾

Erényről ez etikában csakis annyiban lehet szó, a mennyiben az egyén egyfelől a maga iránti kötelességeit, s másfelől az általuk feltételezett mások iránti egoistikus kötelezettségeket helyesen felfogja és saját jólléte emelésére és szilárdítására pontosan teljesíti.

Elméletben tehát a darwinféle ethika nem több, mint jól szervezett egoismus, merev törvényszerűség. S vajjon több-e a gyakorlatban?

A miért az emberek szaporodnak s a létért mind nagyobb erőfeszítéssel küzdenek, ebből lehet hogy még nem következik, hogy egymásnak teljes megsemmisítésére törjenek, mert találhatnak modus vivendi-t. De mivel az egyéni érdek a határozó, oktalan dolog lenne, hogy az emberi társadalom azokat az egyéneket, kik a létért való küzdelemben a sorból kiesnek, résztvevően felsegítse és megszabadítsa. Másokat önmagukért s nem magamért szeretni és segíteni, betegeket ápolni, az éhezőknek kenyeret adni, égetteknak adakozni, vagy bármi más munkáját teljesíteni a humanitásnak — a valódi erkölcsi érzületnek a kifejezése. De azon az ethikai állásponton ezek a cselekedetek ha nem is nevetségesek, de közönyösek lesznek. Annak legfőbb elve az önfentartás és ennek biztosítására, valamint a társadalom fennállhatására a törvényszerű szokások teljesen elégségesek. Káromra cselekszem én, hogyha a társadalomnak elesett tagjait a saját áldozatommal az önmagam elleni harcra megtartani törekszem; s esztelenséget árulok el, hogyha saját életemet másokért kockára teszem.

A kiválasztás-elmélet csak törvényszerű erkölcsiséget ismer, mást nem. A tulajdonképpeni humanitásnak, a minek következtében mi még a létért való küzdelemben is minden egyenes vagy nem egyenes haszontól eltekintve cselekszünk másokért, már elvben el-
lentmond, A mig kevés ember lakta a földet, az egyik a másik szerencséjét irigység nélkül nézhette; a mig más versenyző fajokkal szemben a saját fajom szaporodása előnyösnek látszik, a szaporodást kívánatosnak találhatom. De a hogy az önfentartás forrásai mindinkább kevesednek, éppen abban a mértékben kell feladnunk arról az álláspont-

³⁾ V. ö. Frances Power Cobbe, Darwinismus, in Morals 30. l.

ról, hogy a dolgokat a maguk mentére hagyjuk; abban a mértékben kell az egyénnek kívánni, hogy a foglалás korlátoztassék; s abban az arányban, mint az emberek szaporodnak, kell hogy mindinkább esztelen dolognak tünjék fel a kitett gyermekeket felvenni, a szegényeket és betegeket ápolni, s a gyengéknek a házasságot megengedni, úgy hogy a fajnak, mely a lehető erősödés és tökéletesedés irányának ellenszegülne, végre is teljesen el kellene gyengülni s a létért való harcra alkalmatlanná válni. Häckelnek, a legmerészebb darwinistának szive fel is melegül az ember mesterséges tenyésztésének kitünő példái mellett, melyeket a régi spártiak és némely hindu törzsek mutatnak fel, és némileg sajnálja, hogy az orvostudomány némely chronicus betegségeket évekre nyújt és nem engedi a gyengéket azonnal elveszni.

Maga Darwin is a mivelt társadalomnak ezt a magatartását esztelenségnek tartja és egyebek közt azt jegyzi meg róla: „Azok közt, a kik a házi állatok tenyésztésére figyelmet fordítottak, egy sem lesz, a ki ezt a dolgot (t. i. a gyengék iránti tekintetet) az emberi fajtára nézve nagyon károsnak ne találná. Meglepő, hogy milyen gyorsan csenevész el egy domestikált fajta gondozás hiánya, vagy pedig a gondozásnak helytelen irányba való terelése következtében, de kivéve magára az emberre vonatkozó esetet, alig van oly tudatlan tenyésztő, a ki legroszszabb állatjait tenyészténé tovább.⁴⁾ Azt is hozzáteszi, hogy itt az „értelem“ a legnemesebb ösztönnel, a „részvétellel“ ellenmondásba jő, és itt a civilizatiót csak azzal tudja menteni, hogy a gyengék fentartása kárát kevesebbre becsüli, mint a részvét ösztöne esetleg elvesztését. Jól van. De hát a civilizatióknak ez a rossz gazdálkodása mindig kell-e hogy tartson? És az értelemtől egyszer mindenkorra elítélt részvét, elvileg — a mi itt a szándék — megvan-e mentve, hogyha csak pillanatra, csak átmenetileg lehet megtűrni?

A létért való küzdelem elve csak azt hozza magával, hogy az ember csak az önmaga hasznára megállított állami és társadalmi törvényeket tisztelje, csak azt, hogy törvényszerűleg cselekedjék. A mit azonkívül teszen, érzélgés vagy luxus; bármelyik legyen, a saját hátrányára van. Mihelyt az a nézet meghonosul, hogy mi csak a vak esetlegesség teremtményei vagyunk, csak úgy odavetve a világba, hogy a természeti tenyésztés gépműhelyében tekintet nélkül szétzúzassunk, ha harczoló állásunkból egy pillanatra is kilépünk; mihelyt ez a nézet meghonosul: éppen az a néhány jólelkű, igény nélküli s részvevő ember lesz az, kiket a kérlelhetlen verseny legelőször félre-

⁴⁾ „Az ember származása“ Magyar kiadásában 1. köt. 205. l.

taszt. A nemesnek a közönséggel való harczában a közönségesnek az eddigi viszonyok közt is mindig nagy előnye volt, s a jót a mit hosszu évek szorgalma fáradságosan épített, a durva erő gyakran egy pillanat alatt megsemmisítette. S hát oly nézet mellett mi fogna történni?

A céliránytalan kiválasztás-elmélet etikája, a mint tehát látható, ugy elméleti, mint gyakorlati tekintetben nem egyéb jól szervezett egoismusnál, törvényszerűségénél.⁵⁾ S mit mondanak a fejlődés hívei ezzel szemben?

Azt, hogy a fejlődés, tekintettel arra, hogy éppen mi emberek a fejlődés oly magas fokára jutottunk, mindenkinek meg kell, hogy engedje, hogy még magasabb fokára jusson a fejlődésnek; azt, hogy ez a tan a tökéletesedést legjobban eszközözi. Haeckel azt mondja: „A fejlődés és az arra alapított monistikus bölcselem iránti fogékonyság az ember szellemi fejlettségének legjobb mértéke.⁶⁾ Egy névtelen író meg, a ki Hartmann, saját művét, „die Philosophie des Unbewussten“-t a céliránytalan fejlődés álláspontjáról bírálva, lelkesül az emberi szellem által maga elé állított ideal iránt, „a gyakorlati idealizmus“ iránt, mely minden előhaladásnak igazi, benső emeltyüje, „melynek palladiumát egy nép sem hagyhatja el büntetlenül, hogyha nem akarja azt látni, hogy minden miveltsége mellett is az állatok sorába süllyedjen és más eszményesebb népek felülhaladják.“⁷⁾ Csak-hogy a mi amaz előtörökrekvést illeti, nem kell szem elől téveszteni, hogy a kiválasztás-elmélet ideáljai az alaktani, élettani, értelmi és technikai tökéletesedésre terjednek ki, de a tulajdonképpeni erkölcsi tökéletesedésre nem. A darwin-féle emberiségnek erkölcsisége csak utilitarianizmus, tehát törvényszerűség lehet, de nem erkölcsiség, a melynek a hasznosság elvével semmi köze. Az alig emelkedhetik fel erkölcsi idealizmusra. Legalább nem lehet belátni, hogy honnan nyerhetné annak föltételeit egy oly világban, mely egy szellemi alapoknak és a tulajdonképpeni erkölcsi céloknak egészen híjjával van, s a melyben mindent a többé vagy kevésbé elleplezett hasznosság elvéből ítélnék meg.

Továbbá meg azt mondják a céliránytalan fejlődés hívei, hogy az egyén csak társaságban találja jól magát, és hogy ez elégséges ok

⁵⁾ Erre, valamint az alábbi pontokra v. ö. Dr. G. P. Weygoldt Darwinismus, Religion, Sittlichkeit VI. f.

⁶⁾ Nat. Schöpfungsgeschichte. 623. l. Id. Schmid művéből.

⁷⁾ Das Unbewusste vom Standpunkt der Physiologie u. Descendenztheorie, Berlin 1872. 51 l.

az erkölcsi magaviseletre. Ez a felfogás újabb meg újabb alakban ismételten előjön. Wallacenak amaz észrevételével szemben, hogy az erkölcsi érzéknek vagy a lelkiismeretnek a csupa hasznosság elvéből való kifejlődése megfoghatatlan, azt állítják, hogy az a darwinizmussal igenis öszhangzó, mert egy társaság, melynek tagjai hűséggel és bizalommal közlekednek egymással, sokkal jobban és erősebben lesz felszerelve a létért való harczra, mint egy olyan, melyben egyik a másikat hazugsággal megcsalja. Abban igazok lehet, hogy a lelkiismeret eredete, a mennyiben az törvényszerű cselekvést kíván, a kiválasztás-elmélet álláspontjáról nem egészen megfoghatatlan; de egyebekben az erkölcsiséget a törvényszerűséggel azonosítják, a moralitást a legalitással. A mi a kiválasztás-elméletet erkölcsi tekintetben vitássá teszi, az kizárólag az a kérdés, hogy azzal a valódi erkölcsiség, azaz az olyan erkölcsi cselekvés, mely a saját hasznára nem tekint, összeegyeztethető-e. Erre a kérdésre mindig oly feleletet adnak, mely csak az utilitarianismus mellett lehet bizonyíték, de nem a keresztény, sőt általában a bölcselmi erkölcsiség mellett. Nem arra felelnek mire kellene, s olyant bizonyítanak, a mi fölül senki sem kételkedik; s nem egyszer azokat az előnyöket, melyek csak a fejlődés általános eszméjét illetik, a céliránytalan kiválasztás-elméletre ruházzák át, melyet semmiképen sem illethetnek. Önzetlen erkölcsiséget úgy látszik nem tartanak lehetségesnek, s szükségesnek sem, különben nem kellene szem elől téveszteniök. De akkor ne akarják az erkölcsiséget, úgy a mint azt a kereszténység és Kant óta a bölcelem is tanította, a saját álláspontjukra alkalmazni, hanem vigyék keresztül egoistikus rendszerüket tekintet nélkül, vagy pedig a mennyiben az erkölcsiség eddigi fogalmához jónak látják ragaszkodni, beszéljenek érvekkel és nem szavakkal, melyek erkölcsieknek csak hangzanak, de értékük törvényszerű.

Ethikájukba a „szeretet“ kifejezést is felvették. Häckel szerint ez a szeretet abban áll, hogy az egyes saját érdekei megrövidítésével az egésznek áldozatot hoz, s ezért a céliránytalan fejlődésben semmi rázkodtatást nem okoz, sőt az az érvényben levő erkölcstörvényeknek észszerű megállapítása a természeti törvények biztos alapján. Csakhogy ha én az egész érdekében s azáltal közbenjárólag a saját magaméban alkalmilag áldozatot hozok, hogy lehessen ezt szeretetnek neveznem. Avagy a szeretet a kényszerből vagy okosságból vagy számításból származó önmegtágadással egyjelentésű-e? Az eddigi ethika megvan-e azzal mentve, hogyha annak jelszavait oly viszonyokra alkalmazzuk, melyekre nem találunk?

Felhozzák még a céliránytalan fejlődés hívei, hogy etikájukban mindenestre lehetséges még egy valódi elv, t. i. a szánalom, a megbánás (Repentance.) Nem állítjuk, hogy nem lehet benne, de az magamagával ellentmondásba jön. A lét beláthatlan harczerén, hol lény lény ellen változó szerencsével küzd, elég alkalmat találhatna az ember arra, hogy a kevésbé szerencsés küzdőknek segélyére siessen; csakhogy ezzel talán épp azokat az egyéneket erősítheti, kik holnap vele kelhetnek versenyre, s így erejét pazarolja, melyet pedig előre nem látott esetekre a saját maga számára kellett volna megkímélnie. Mihelyt tehát a szánalmat gyakorlativá akarják tenni, az önmaga iránti és a mások iránti szánalom közt azonnal viszály támad, a melynek hogy mi lesz a kimenetele, előre gondolhatni. A mások iránti szánalom a céliránytalan fejlődés határain belül hiábavaló, érzelgős hangulat, a melylyel az embernek a maga érdekében sohasem szabad, hogy tényleg másokért cselekedjék; és hogyha mégis cselekszik, önmagát gyengíti, s utoljára őt kűszöbölik ki szánalom nélkül.

S hogy végül azt is megemlitsük, azt mondják a céliránytalan fejlődés hívei, hogy most is már sok olyan ember van, ki egy szellemi fölényben nem hiszen, de a kikkél az erkölcsiség nem hiányzik. Csakhogy kétség fér ahoz, hogy az ilyeneknek olyan lelkiismeretök van-e, mint a milyenre külső, törvényszerű tetteikből következtethetni. A ki érintkezik az emberekkel s a látszat és igazság között különbséget tenni megtanulta, igen jól tudja, hogy némely cselekedetek, melyek erkölcsieknek és humanusoknak látszanak, azonnal elvesztenék előttünk nymbusukat, ha indokaikat ismerhetnők. Azonban megengedve, hogy főleg erkölcsi tekintetben nincs különbség hitetlenek és hívők között, akkor az a tehetségünk, hogy ne mondjuk szokásunk, melylyel nemcsak törvényszerűleg, hanem valóban erkölcsileg is cselekedhetünk, a lelkiismeret rovására esik, a lelkiismeretére, mely, mint a fejlődés tanítja, nagyrésztben a múlt productuma, tehát nem saját szerzeményünk, hanem örökség a korábbi időkben. De így aztán ha az erkölcsiséget nem vonjuk is kétségbe azoknak, kik Istenben nem hisznek, nem abban találjuk okát erkölcsiségüknek, mert a céliránytalan fejlődés követői, hanem mert egy erkölcsi múlt vállain állanak, melynek a vallás által kiküzdött vívmányaiból, szerzeményeiből élnek. De kerüljön csak az újabb ezer esztendő az ő uralmuk alá, az erkölcsiség, melynek elvben náluk nem lehet helye, a nemhasználás következtében megszűnik tényező lenni s csak a törvényszerűség, a kényszerből és érdekből származó helyes cse-

lekvés fogja összetartani az emberiséget. A saját véleményök szerint is esztelenség azt hinni, hogy a lelkiismeret szózata az idő és elméletek minden befolyásai közt mai tiszta csengését meg fogja tartani.

A darwinismus, mint az esetlegesség és a tisztán mechanikai törvényszerűség bölcselemé nem veszedelmes azoknál, kiknek valóban van erkölcsiségök, de idővel azzá lehetne, ámbár a társadalmi és politikai rend fennállását soha sem zárja ki. Ezt meg kell jegyeznünk Darwin ellenfeleivel szemben, kik úgy vélekednek, hogy a darwinismus érvényrejutásával a világ mindjárt elvész és az ő vakon követő hiveivel szemben is, kik mindig és mindenütt csak átváltozásról és fejlődésről beszélnek, s az erkölcsiség kérdésében meg bizonyosnak állítják, hogy sohasem lesz abban veszedelem, mivel ma sincs. Holott a humanitás, az erkölcsi eszményiség épületének, a melyen ezer esztendőök dolgoztak, a helyett, hogy minden részeiben teljesen felépítenék, romba kellene dűlnie, hogyha az emberiség a kiválasztás elméletét egész határozottsággal át akarná vinni az életbe.

Azonban a dolog nem fog oda kerűlni, hogy az erkölcsiség megsemmisűljön, mivel egy oly világnézet, mely a mechanikai és esetleges átváltozásra és leszármazásra van alapítva, tarthatatlan. A fejlődés ugyan tarthatja magát, de csakis a czélirányos eléhaladás feltételével. A természettudomány a fejlődésnek még újabb bizonyítékokat hozhat ki a tapasztalatból, de senki sem kívánja tőle s nem is tiszte, hogy más egyébbel foglalkozzék, mint mechanikai erővel és törvényekkel. Fel kell adnia tehát azt a gondolatot, mintha a hatás módjával az erők végső alap-okát és benső összeköttetését, a jelenségekkel magát a létet is fölfedte volna. És hogyha mégis az erők mechanismussával a világ tartalmát, a létet is megmagyarázhatni véli, ez egyik kitűnősége szerint is subjectiv, de nem objectiv, megdöntetlen tudás.^{*)} És hogyha a lelkiismeretet nem eredeti tehetségnek, hanem bizonyos erők eredményének lenni hirdetik, ezzel szemben a másik nézet is épp oly jogosult erkölcsi öntudatunk valódiságában hinni és a mi cselekvésünknek erkölcsi jelleget egyedül adhat, a lelkiismeret hangjában Isten szózatát hallani.

PÉTERFI DÉNES.

^{*)} Virchow, die Freiheit der Wissenschaft im modernen Staat. Berlin, 1877. 2. Aufl. 24. l.

AZ ÖSSZEHASONLÍTÓ THEOLOGIA HASZNA.*)

Az összehasonlító theologia egyike azoknak a tudományoknak, a melyek az emberi történelem tényeit és tüneténeit kutatják, megfigyelik s vizsgálódásuk eredményét törvényekké alkotják. E tudomány célja megmutatni, hogy mit foglalnak az egyes vallások magukban; miben hasonlítanak egymáshoz és miben különböznek egymástól; milyen eredetük, fejlődésük; minő helyet foglalnak el az egyetemes történelemben; minő positiv és negativ tulajdonságaik, igazságaik és tévedéseik vannak; minő befolyással voltak az emberiség fejlődésére a múltban, vannak a jelenben és lesznek a jövőben. Ez a tudomány, a melynek célja, hogy egyformán igazságot szolgáltatson az emberiség összes vallásos törekvésének, még bölcsőjében van; csak e százban keletkezett, de hatása már is érezhető korunk vallásos gondolkozásmódjában.

Az összehasonlító theologia haszna legelső helyen abban nyilvánul, hogy megment azoktól a tévedésektől, a melyekbe különösen a múlt száz év keresztény hitvédői a pogány nagy népi vallásokra nézve estek. Ezek ugyanis hogy a keresztény vallás felsőbbbségét kimutassák, szükségesnek vélték a többi vallásokat gyalázni. A zsidó és keresztény vallást isteni kijelentésen alapulónak, Isten művének és tökéletesnek, a többi vallásokat meg emberi találmányoknak és csalásoknak tüntették fel. S ha meg is engedték, hogy az igazság némi nyoma feltalálható a polytheistikus vallásokban, általában mégis csak roszaknak tartották, mivel érzékiséget, kegyetlenséget és általános elfajulást szülnek. Ily nézetekben voltak a világ természeti nagy vallásai felől régebben s még ma is sokan vannak, a kik azt hirdetik, hogy Krisztus születése előtt bűn, sötétség, tudatlanság és reménytelenség töltötte be a világot. Az összehasonlító theologia hova-tovább az ily nézetek ferde és igazságtalan voltáról győz meg. Az bebizonyítja, hogyha mindjárt a természeti vallások foglalnak is magokban hamis, erényt sértő dolgokat, de általá-

---

*) Freeman Clarke Jakab „Ten Great Religions“ című munkája nyomán.

ban több igazságot, mint tévedést tartalmaznak és az emberiségnek hasznára voltak. Az összehasonlító theologia nem tud megbarátkozni azzal a feltevessel, hogy a természeti vallások emberi csalás művei, s hogy a papság az emberi tudatlanságra és félelemre támaszkodva hozta létre a természeti vallásokat. Tévelygés és tudatlanság szerepet játszhatik az intézményekben, de azok még sem alapulhatnak csupán tévelygésen és tudatlanságon. Semmi, a mi valami haszont nem rejt magában, sok időn keresztül nem állhat fenn. Ugyanezt lehet mondani a természeti vagy pogány vallásokról is, a melyek kétség kívül tévedést, hibát rejtenek magokban, de bizonyára több jót tartalmaznak, mint roszt, mert különben nem állhatnának fenn. Azok részben kielégítik az emberi sziv vágyódását, némileg korlátozzák az emberi szenvedélyt, és ámbár tökéletlenül, az emberi öntudatot az igaz felé irányozzák. Azt állítani tehát, hogy azok egészen rosztak, nem egyéb, mint az emberi természet iránt tiszteletlenséggel viseltetni. Az emberiség véleményei iránt való illő tisztelet tiltja, hogy a pogány vallások fő forrásait csalásokra vezessük vissza. És az isteni gondviselés iránt való tisztelet is erre a megállapodásra kell hogy vezessen. Lehetséges-e, hogy Isten a világban tanubizonyosság nélkül hagyja magát s csak a zsidóknak és a keresztényeknek tegyen kijelentést? Ez a szűk látkör megfosztja Istent attól, hogy az emberiség nagy részével érintkezzék. Ez ugy tünteti fel az emberiség atyját, mint a ki keveset az ő gyermekei közül kiválaszt, hogy legyenek közel hozzá, a többieket pedig engedi, hogy tudatlanságban és bűnben veszzenek el. Maga Pál apostol is azt tanítja, hogy minden nép mely a földszinén lakik, nemcsak keresheti Istent, hanem őt meg is találhatja. Az a lény, a kinek tudta nélkül egy veréb sem eshetik le, nem hagyja bizonyára az ő gyermekei egy részét a lelkiismeretnek, a vallásos vágnak és igazságnak megfelelő táplálék nélkül.

Ha más téren haladást látunk, ugy kell, hogy legyen ez a vallás terén is. Mi az összehasonlító theologia világánál minden egyes természeti vallást ugy fogunk fel, mint előkészületet, mint egy lépést a keresztény vallásra. S innen magyarázzuk meg azt is, miért kellett Krisztus eljövetelének az idő teljességében bekövetkeznie. Elfogadjuk a haladás elvét a vallásban is, éppen ugy, mint az emberi élet más körében, mert e nélkül a vallásban rendtelenség uralkodnék.

Az összehasonlító theológiának tehát első helyen az a haszná van, hogy rendre rendre eloszlatja azokat a balfogalmakat, a melyeket a keresztények a nem-keresztény vallások iránt ápolnak, és tel-

jes igazságot szolgáltat a többi vallásoknak is, midőn elismeri az ő részszerinti hasznukat és igazságukat. De az a haszna is megvan az összehasonlító theológiának, hogy a keresztény vallás értékét emeli s annak fensőbbtségét feltünteti.

A keresztény hitvédők úgy el voltak foglalva eddigelé a csodák, természetes és természetfeletti, ihletés és csalhatatlanság kérdéseivel, hogy az összehasonlító theologia mezejét egészen paragon hagyták. Pedig ez mutatja ki igazán a ker. vallás igazságait és azon tulajdonságait, a melyeknél fogva az összes emberiség vallása lehet. Ugyanis a világ főbb vallásainak részrehajlatlan átvizsgálásával a ker. vallást oly világitásba tudjuk helyezni, hogy a míg a többiek helyi vagy népi vallásoknak látszanak, addig ez katolikus, vagy általánosnak tűnik fel; s míg a többiek egyoldalúak, veszteglők és mulandók, addig ez általános és haladó. S ha pedig a ker. vallás más vallásokkal való összehasonlítás után úgy tűnik fel, mint a mely csak egyedül alkalmas az ember természetéhez, kétségbevonhatlan, miszerint az az Istentől arra jelöltetett ki, hogy az emberi nem vallása legyen; igazsága az Isten igazsága és útja az égbe vezető út.

Népi, vagy pogány (ethnic) vallások alatt olyan vallásokat értünk, a melyek közül mindenik az emberiség bizonyos családja, vagy faja határain belől van elterjedve és azokon a határokon kívül sohasem, vagy legfennebb csak véletlenül szerzett magának proselytákat. Katolikus vallások alatt pedig azokat értjük, a melyek készséget és erőt mutattak különböző fajok közt való elterjedésre. Így a brahmanismus, a mely több mint 3000 évtől fogva a hinduk vallása, sohasem kísértette meg, hogy más fajok közt is elterjedjen, azért ezt határozottan faji, vagy ethnikus vallásnak nevezhetjük.

A Confucius és Zoroaster vallásrendszere, Egyiptom, Görögország, Skandinavia vallása kizárólag az. A zsidó vallás ámbár igényt formált a katholicismusra és proselytákat szerzett, de eredetileg ethnikus — bizonyos lényegtelen dolgokat nem tudott nélkülözni, azért nem lehetett katholicussá. Mohamed vallása annyiban katolikus, hogy különböző fajok fogadták el; azonban a mohamedán vallás sohasem törekedett megtérteket szerezni, hanem csak alattvalókat; soha nem igényelt hitet, hanem csak alázatosságot. De kétségkívül mindrekvés, mind a mohamedán vallásban van általánosságra való tö-

Azonban Isten egységének hitcikkéből következik.

ratban, hanem

vallás Istennek nemcsak hatalomban és akadémikus bölcsességben való felsőségét is tanít-

ja; e szerint Isten nemcsak király, hanem atya is. A ker. vallás nemcsak arra törekszik, hogy proselytákat és alattvalókat szerezzen, hanem megtérteket is. Innen van, hogy idő folytán oly számos, különböző fajhoz tartozó népeket hódított meg.

A zsidó, izlam és ker. vallás szorosan az Isten egységét tanítván, mindhárman igénylik, hogy általános vallások legyenek; azonban a zsidó és mohamedán vallás nem lehet általános. Az izlam győzelme különböző fajokra terjedt ki ugyan, de nem mélyen; mai napig négy különböző faj közt van elterjedve, u. m. a sémi, indoeurópai, néger és turáni fajok közt. De helyesen fogva fel a dolgot, az izlam csak egy eretnek-keresztény felekezet, egy Keresztelő János, kiáltván a pusztában: Készítsétek meg az Urnak utait; éppen azt teszi a népekért, a mit a zsidó vallás tett, az Isten egységét tanítva. S győzelmét az illető népek közt úgy lehet tekinteni, mint a kereszténység előleges győzelmét.

Van még egy másik vallásrendszer, a mely némi törekvést mutat az általánosságra. Ez a buddha-vallás, a mely Ázsia egész keleti felében elterjedt. De bár különböző nemzetiségek fogadták el, mindezek a nemzetiségek csak egy fajhoz tartoznak, a mongol fajhoz, mely az Indiából elüldözött buddha-vallást felvette.

Ellenben a ker. vallás kezdettől fogva alkalmasnak látszott arra, hogy az emberi nem különböző fajait meghódítsa. A pünköst ünnepén különböző fajú emberek hallották az apostolokat saját nyelvükön beszélni és a tüzes nyelvek csodája jelképe volt az igazság hatásának, a mely a különböző nemzetek lelkét és szivét átjárta. A zsidó-keresztények ugyan megkísérették, hogy a ker. vallásban ismételjék az ők régi tévedéseiket, a mely megakadályozta, hogy a judaismus általános legyen. Azt akarták elhíttetni, hogy senki sem lehet keresztény, ha egyszermind zsidó is nem lesz. És ha céljuk sikerül, hathatósan megakadályozták volna, hogy Krisztus evangéliumán általános vallás épüljön fel. Hanem Pál apostol megmentette a kereszténységet ettől a véletlen esettől, azt mondván, hogy a kereszténységnek semmi köze a zsidó törvény nyelv, szombattal és ceremóniákkal. A keresztényeknek azt adta feladatul, hogy ismerjék el Krisztust, még pedig nem test szerint, azaz nem mint zsidót, hanem szellemileg. Ekkép a ker. vallás általános lett és alkalmasn¹

tatja magát arra, hogy az emberiség vallása legyen. ^{gy minden}
Az összehasonlító theologia továbbá azt ^{gában némi igaz-} az igazságot. Ellenben
ethnikus vallás egyoldalú, mindenik fe-
ságot, de nélkülöz bizonyos

a kereszténység, vagyis egyetemes (katholikus) vallás teljes és tökéletes.

A brahmanismus például egyrészt szellemileg teljes, másrészt anyagilag hiányos; a végtelen tekintetében teljes, a véges tekintetében hiányos; ismer örökkévalóságot, de nem időt, elismeri Istent, de nem a természetet. Az a szellemi pantheismus nagyterjedelmű rendszere, a melyben nincs egyéb valóság, csak Isten, minden egyéb csalódás. A hindu gondolkozás és élet összes törekvése Istenre, az örökkévalóságra és végtelenre van irányozva, nem az emberre, időre és végesre. Szóval e vallás pozitív oldala a szellemi valóságok iránt való érzék.

A szellem teljesen képviselve van a keresztény vallásban is. Nem csupán ilyen új testamentumi helyekből tűnik ez ki, mint ezek: az Isten lélek, a betű megöl, lélek a mi megelevenít, hanem a ker. vallásnak szinte egész története a tulságos szellemiség okirata. Kitűnik ez az egyház istenitiszteleiből és énekeiből, az asketismusra való törekvéseiből és a világi ember becsméréseiből. A ker. vallás tehát teljesen érintkezik a brahma-vallás pozitív oldalával, azt kiegészíti, teljes elismeréssel adóztatva másfelől az embernek és természetnek is.

A buddhismus, a mely a brahmanismustól való elpártolás, éppen az ellenkező igazságok és hiányok kinyomata. A mely oldalon a brahmanismus erős, ez gyöngye és megfordítva. Ismer embert, de nem Istent; ismer végest, nem végtelent; erkölcsiséget, de nem kegyességet. Egyedüli istene Buddha, egy ember, a ki számtalan átváltozáson ment keresztül, a míg példányszerű erényeivel a világegyetem feletti uralmat megnyerte. A természet a buddhistának, a helyett, hogy csalékony árnyék lenne, mint a brahman követő tekinteti azt, szigorú bíró, mely részrehajlatlanul jutalmazza mind az engedelmességet, mind az engedetlenséget.

A buddha-vallás tevőleges oldala az emberi léleknek és a világegyetem természeti törvényeinek elismerésében áll. Az új testamentumban és egyháztörténelemben is teljesen kifejezve látjuk e nézetet. Jézusnak minden példázataiból és tanításából kitűnik ez, a melyekben az ember úgy van feltüntetve, mint felelős lény, ki munkáinak és sáfárságának pontos mértéke szerint nyer jutalmat vagy büntetést. S midőn a ker. vallás gyakorlati munkásságát tekintjük, szintén úgy találjuk, hogy csaknem tulságos súly van fektetve az emberi lélek megmentésének köteletségére, különösen a zárdaik életében. De eltekintve ezen specialis iránytól, nem lehet tagadni, hogy

a keresztény gyakorlat, az emberi lelket illetőleg, megegyezik a buddha vallás positiv oldalával, úgy tekintvén a lelket, mint anyag-zatos, korlátolt, de fejlődő egyed (monad), a mely nem merül el az abszolút lény mélységébe, miként a brahma-vallásban.

Confucius rendszerének sok érdeme van, különösen a társadalomra való befolyás tekintetében. A legconservativebb és legprózaibb minden vallási rendszer közt. Lényeges jelessége a minden létező iránt való tisztelet. A változás semmi reménye vagy félelme által sem zavartatik meg és még a haladás eszméje is ki van zárva a chinai gondolatából. Biztonság, nyugalom, béke: ezek az áldások. Testi kényelem, földi jólét tán sehol sem volt tovább vive, mint a mennyei birodalomban. A szülők iránti tisztelet erősebb Chinában, mint bárhol. A császár úgy tiszteltetik, mint népének atyja és az ősök is tiszteletben tartatnak. Ilyen a chinai élet fényes oldala. A sötét oldala rettenetes: erkölcsi halál, a mely olyan népre szokott nehezedni, a mely között nincsenek ily dolgok, mint remény, várakozás és haladás érzete. Innen van a chinaiaknál az élethez való kevés ragaszkodás és a sok öngyilkosság.

Confucius rendszerének positiv oldala, hogy az államot családi alapon szervezte; a császár kormánya atyai kormány s az alattvalók engedelmissége fiui engedelmisség. Jézus, jóllehet nem először hívta Istent atyának, de először hozta az embert igazi fiui viszonyba Istennel. A római egyház is a család eszméje szerint van szervezve. Ez a szó „pápa“ atyát jelent, mivel ő az egész egyház atyja. Minden püspök és minden pap atyja kerületének és gyülekezetének. Csak Chinában és a kereszténységben a családi élet ily szent és tiszteletreméltó. Némely patriarchalis rendszerben a többnejűség megsemmisíti a feleséget és anyát; másokban az állam nyomasztó tekintélye semmisíti meg a háztartás függetlenségét. Tehát Chinán kívül csak a keresztény vallás fogadja el a családi élet vallását conservativ elemeivel együtt; azonban a keresztény vallás Confucius vallását kiegészíti az által, hogy az emberi nem testvériségébe és a menyországba nagyobb reményt helyez.

Zoroaster vallásában a főgondolat az, hogy az ember harczoljon a jóért a rossz ellen. A világ a világoosság és sötétség sergei közt vívott háboru színhelye. Minden ember, a ki tisztán gondolkodik, beszél és cselekszik, Ormuznak, a világoosság királyának szolgálja, annak segíti ügyét. Azonban ezen rendszerből hiányzik az egység, folytonos összeütközésben él; erényei azok, a melyek a harcosé, katonáé. Mind erényei, mind hiányai ellenkeznek a chinaiakéval. Ha China örök békéje erkölcsi stagnatio és halálra vezet, Persia foly-

tonos küzdelme és összeütközése kimerülésre. A persa birodalom tüzes pályáján hamar sirjához jutott, a chinai birodalom rengeteg idő óta tengődik.

A mennyországáról való eszme ép oly központi helyet foglal el a keresztény vallásban, mint Zoroaster vallásában. A miként a zend vallásban minden ember katona, harczolván a világosság vagy sötétségért és semlegeségnek nincs helye, ugy az evangéliumban a világosság és jó ellentétben vannak a sötétséggel és rosszal, mint örökös ellenséggel. Bizonyos dualis folyamat vonul keresztül a keresztény iratokon és az egyház tanításán is. Isten és sátán, ég és pokol, egymást váltogatva fordulnak elő. Mindenkinék választania kell közülök. A divatos theológiában erre a dualismusra nagy súly van fektetve. Az örök büntetés és örök pokol a kereszténységben mindig orthodox tan volt. Mindazonáltal a gyakorlatban, a keresztény vallás nagyobb gazdagsága és teljessége következtében, ez a dialismusra való törekvés a keresztény monotheismus által semlegesített és a rossz függésben tartatott, mialatt a zend vallásban a rossz elv a jó rettentés nagy társa maradt. Ezekből azt láthatjuk, hogy a keresztény vallás alkalmas igazságot szolgáltatni mind annak, a mi a zend vallásban foglaltatik, elkerülvén egyfelől a felületes optimismust, elismervén másfelől azt a tényt, hogy minden igaz életnek részt kell venni a küzdelemben.

Ha a brahmanismus és buddhismus ugyanazon gondolat tengelyének különböző végeit foglalja el, ha Confucius rendszere ellentétben van Zoroasterével, régi Egyiptom és Görögország vallási rendszerében egy harmadik sark-ellenes fejlődésre bukkanunk. Egyiptom a természetért van, Görögország az emberért. Miként a nilusi sphinx, ugy Egyiptom régi vallása kitanulhatlan; titkainak csak néhány változatait tudjuk még nyomozni. Az emberi és állati testek szenteknek tekintettek, a mit következtetni lehet a bebalzsamozás gyakorlásából. Még a növények is valami szent dolgot tartalmaztak. „Oh szent nép! így szól a római gunyiró, a ki még isteneidet is kertedben növeled.“ A természetnek az az ábrázoló ereje, a mely a szerves életben látható, különböző alakokban van feldolgozva az egyiptomi panteonokban. Isteneiknek mindenik csoportja a természet valamely elrejtett titokteljes törvénye képviselője. De midőn Görögországba jövünk, e személyesített természeti törvények emberekké változnak. Egyiptom istenei erők és törvények, Görögországi személyek. Az istenfélés ez ellentétes formáinak szembeálló törekvései kitűnnek az egyiptomi és görög élet fejlődéséből is. Egyiptom istenei a nép felfogásától távolesőbb titkok voltak, mintsem hogy isteni tisztelet tár-

gyai lehettek volna, és így a vallás Egyiptomban papifoglalkozás lett. Görögországban ellenkezőleg az istenek igen bizalmasak, igen közel voltak a néphez a tekintetben, hogy valódi tisztelettel illetethessenek. Résztvevén minden emberi hibákban és vétkekben, előbb-utóbb be kellett hogy következzenek, hogy az a bizalmasság megvetést szüljön. Egyiptom vallása azért veszett el, mert a néptől távol tartatott, Görögországé pedig azért, mert megszűnt tisztelet tárgya lenni.

Az egyiptomi vallás pozitív oldala, a mint láttuk, az isteni elemnek a természetben való elismerésében áll, azon plastikai, titokteljes életnek elismerésében, a mely minden szervezetben mintegy testesülést nyert. Ebből a nézetből úgy találjuk, hogy kevés foglaltatik határozottan az új testamentumban. De hogy a keresztény vallás elvei mellesleg magokban foglalják e tant, kitűnik először abból, hogy a keresztény egy istenhívőség elismeri, hogy Isten minden dologban és minden dolog felett van. Kitűnik másodsor abból, hogy a keresztény művészet a titokteljes életnek természetben való érzékitése. Míg a klasszikus művész formát ad az élettelen alaknak, addig a ker. művész annak elrejtett élete után puhatóldozdik. Kitűnik végül abból is, hogy az újabb tudományos kutatás elismeri a természetben levő titkot, a melyet keresni kell és ez a keresés minden igazán tudományos ember komoly vallásos érdekével megegyezik. Ilyen ember előtt szentségtelenségnek látszik kételkedni a természet kinyilatkoztatásán; és annak csálhatatlan illetésében épen úgy hiszen, mint a dogmatista hiszen a szent írás csálhatatlan ihletésében. Azt mondhatjuk tehát, hogy az egyiptomi rendszer lényeges igazsága felvétellett a mi újabb keresztény életünkbe.

Hogy áll a dolog továbbá a vallásos gondolkozás ellenes sarkával, a görög, vagyis a szép emberi forma vallásával. A görögök istenei emberek voltak, nem pedig elvont eszmék, eltitkolt természeti erők és törvények. Több mint emberi szépséggel felruházott férfiak és nők bájos szövetsége voltak, de áthatva emberi léttel és rokonszenvvel. Mit adott e szép rendszer helyébe a kereszténység? A felelet erre az, hogy a ker. vallás sarkalatos tana a megtestesülés (incarnatio), azaz istennek testben való megjelenése, némi dogmai jelkép alatt mindig a hit tárgyát alkotta. Jézus Krisztus mindig úgy tekintetett, mint Istennek legjobb kinyilatkoztatása. A katolikus egyház talán igen is megemberiesítette a vallást, mindenféle görög isteneket és istennőket teremtvén és minden módon benépesítvén egész szép emberi formákkal, megtestesítvén a szentséget és gyöngédséget is az ég királynője, Máriában és az ő isteni fiában. A zsidó és mo-

hamedán egy istenhivőség egészen elkülöníti Istent a világtól. A bölcsészeti egyistenhivőség, napjainkban elkülöníti Istent az embertől és így őt teljesen megfoghatatlanná teszi. A ker. vallás oly istent ad nekünk, a ki teljesen el van különítve mind a sémi monotheismus szigorú kényuri mindenhatóságától, mind az Olympus véges és tökéletlen emberiségétől. Mi úgy tekintjük Istent Krisztus által, mint a ki tele van az emberiség iránt jó akaratokkal, mint a ki mindnyájunkban van, de látjuk ezenkívül őt még a természetben, gondviselésben és történelemben is, mint mindenekfelett és mindenekben levőt. A görög emberiségek tehát a kereszténységben kiegészülést nyertek.

Ezekből látjuk, hogy a népi nagy vallások mindenike egy részről teljes, más részről hiányos, míg a kereszténység minden oldalról teljes és tökéletes. A ker. vallás alkalmas elfoglalni azok helyét, nem mivel azok hamisak, hanem mivel csak bizonyos fokig igazak.

Az összehasonlító theologia végül azt mutatja, hogy a népi vallások veszteglők, megállapodtak, elfajultak, vagy megszűntek, míg az általános, vagy ker. vallás fokozatos fejlődésre alkalmas. Így Persia, Egyiptom, Görögország és Róma vallásai megszűntek. China vallása, az izlam, buddha és zsidó vallások megállapodtak és láthatólag változatlanul maradtak. Egyedül a keresztény vallásnak van az az ereje, hogy lépést tarthasson a haladó műveltséggel. Folyvást vetkezi le régi formáit és ujakat vesz fel. Pál apostol vezetése alatt zsidó burkából kiszabadult; hitté és rendszeré, majd később ceremóniává és ritussá lett. Midőn Róma bukása Európát egység és központ nélkül hagyta, szervezetet és rendet adott a pápaság útján. Midőn a papság zsarnokká vált és a renaissance szabad gondolat után sovárgott, hirtelen előhozta a protesztantizmust, miként a víz mellé plántált fa alkalmas időben meghozza hajtásait.

A kereszténység hozta létre az újabb tudományosságot, irodalmat és művészetet is, a mely gyermekek néha elfelejtkeznek anyjukról és nem ismerik származásukat, de a melyek még most is az ő emléiből táplálkoznak és osztoznak életében. A kereszténység — a hit, remény és szeretet szelleme — a modern műveltség forrása. Találmányai és tudománya a sokaságért, nem az egyesekért vannak. Felemeli a néptömeget, a mely minden más helyt lábbal tapostatik. A nép barátja; szabad iskolákra, szabad sajtókra és kormányokra törekszik; a rabszolgaságot, háborút, bűnt eltörli; a társaságot javítja s az emberi nem vallásai közül egyedül tudja az embert haladásában kísélni roszról jóra és jóról jobbra.

VARGA DÉNES.

AZ UNITÁRIUS VALLÁSKÖZÖNSÉG EGYH. FŐTANÁCSÁNAK AUG.
30. 31. ÉS SEPT. 1. NAPJAIN TARTOTT GYÜLÉSE.

A főt. püspök úr megnyitó beszéde.

Mlgs. és főt. Egyh. Főtanács!

Midőn tisztemből kifolyólag atyafiságos szeretettel üdvözlém ez alkalommal is egyh. főtanácsunk egybegyült tagjait, nem keresek más szavakat, mint a melyeket a viszonttalálkozás örömrzése önként ajkaimra ad: Isten hozta mindnyájokat!

Egy év után ismét együtt vagyunk, hogy egyházunk ügyei fellett tanácskozva, annak szükségéit a lehetőleg kipótoljuk, fejlődését anyagi és szellemi irányban előmozditsuk; általában kultur-missiói feladatának teljesítésére minél alkalmasabbá tegyük.

Kultur-missiót említek, nem csupán az eszmetársulásnál fogva, a mennyiben jelen főtanácsai gyűlésünk az erdélyrészi kultur-egylet alakuló közgyűlésével történetesen összetalálkozott, hanem mert ugy vagyok meggyőződve, hogy jelen polgáriassodásunk alapját tényleg a keresztény vallás vetette meg. A legelső kultur-egylet szerintem azokból a szegény halászokból és vámszedőkből alakult, a kik a Krisztus lobogója alatt egy új erkölcsi világrend megalapítására egyesültek. A kereszténység alapelvei biztosítják ma is a valódi kulturát. A hol ezek kormányozzák az érzéseket, ezek irányozzák a cselekedeteket, ott az érdekek harcza megszűnik s az emberek mint egy család tagjai simulnak egymáshoz. Ez irányban működni van hivatva a mi egykor csak erdélyi, de ma már magyarországi unitárius vallásközönségünk is. Ez a mi kulturális missiónk, a mely csak azért is elismerést igényel a közvéleménytől, mert sohasem helyezte magát ellentétbe a nemzeti törekvésekkel; valláosságunk sohase ütközött össze hazafiságunkkal; egyházi államunk nem volt és nem is lesz soha akadály polgári államunk egységének.

De talán igenis messze távoztam feladatomtól, mely jelenleg nem más, mint a mlgs. és főt. E. Főtanács becses figyelmét felhivnom azon teendőkre, a melyek ez alkalommal is reánk várnak s az melyek egyfelől vallásközönségünk egy évi pályafutásának s ez idő alatt elért eredménynek megbírálásában, másfelől további haladásunkra nézve a szükséges előkészületek megtételében, ugyszólván útitervünk megállításában összpontosulnak.

A mi az előbbire, közelebbi múlt évi munkálkodásunkra s az elért eredményekre vonatkozik, erre nézve a nemsokára felolvasan-

dó évi jelentések, valamint a megvizsgálandó jegyzőkönyvek teljes világot fognak vetni. Azokra ennél fogva én kiterjeszkedni nem fogok. De van egy dolog, a melyről e helyen is megemlékezni kötelességemnek ismerem. Értem a főrendiház ujjaszervezésére alkotott és már szentesített országos törvénynek azon pontját, mely szerint jövőre a mi egyházunknak hivatalban idősebb egyik elnöke, azaz püspöke vagy főgondnoka a főrendiháznak tagja lesz.

Mlgs. és főt. E. Főtanács! Arra nézve, hogy egy törvényhozó testületben az egyház főnökeinek, mint olyanoknak, legyen-e helyök vagy ne legyen? eltérők lehetnek a nézetek; de hogyha valamelyik egyháznak e jog megadatik, abban a többi hasonló egyházak is részesíttessenek, erre nézve, azt hiszem, hogy legalább közöttünk véleménykülönbség nem lehet. E szempontból tekintve a dolgot, és szemről a vonatkozó országos törvényt egyházunkra nézve egy oly vivmánynak tartom, mely részben ismét vallásunkat Magyarországon törvényesítő 1848. évi 20. t.-cz. kiegészítésüül és végrehajtásául szolgál. S e nagy elvi vivmány mellett előttem legalább másodrendü kérdéssé válik az, hogy egyházunk elnökei közül csak egyik és nem mind a kettő ruháztatott fel a főrendiházban tagsági joggal, a mi mellett annak idejében — elismeréssel jegyzem meg — a napi sajtóban is több hang emelkedett; sőt az országházban is megtétetett az indítvány. E nagy elvi vivmány mellett abból se csinálók kérdést, hogy nem ránk bízott elnökeink közül egyiket vagy másikat magunknak jelölni ki, minthogy ez különben is a vonatkozó törvény egész szellemével és alapelveivel ellenkezett volna. Szóval én ezen törvényben egyházunkra nézve csak az előnyt, jobban mondva az erkölcsi nyereséget nézem és ezt annál nagyobbabbnak tartom, mert egyházunknak ily módon lett figyelembe vételére nem magunknak kellett szót emelni s az ellen sem a képviselő-, sem a főrendiházban egyetlen hang sem emelkedett; a mi bár önként érthető egyházunknak törvényes létjogából, mégis oly jele az időeknek és korszellemnek, a mely minket csakör ömmel tölthet el.

A lehető rövidség okáért a jelen főtanács előtt álló tárgyakat sem fogom egyenként elősorolni. A tárgysorozatban azok is mind fel vannak tüntetve. Legyen szabad azonban itt is csupán egy dolgot kiemelnem: az államsegélynek gymnasiumaink részére az 1883. évi XXX. t.-cz. értelmében leendő igénybevétel iránti javaslatot.

Méltán a legnemesebb örömrzés töltheti el keblünket mlgs. és főt. egyh. főtanács, ha elgondoljuk, hogy tanintézeteinket több mint 300 éven át tisztán önerőnken, hiveink buzgóságából és áldozatkészségéből tartottuk fenn, gyakran oly ellenséges áramlatok közepette is, a melyek egész egyházunkat megsemmisítéssel fenyegették. Most sincs okunk azokat féltetni. Mert megengedem én azt, hogy lehetnek s vannak is fogyatkozásai és hiányai tanintézeteinknek, de arról is meg vagyok győződve, hogy azok semmiesetre se tartoznak az utolsók közé hazánk e nemü tanintézetei között s jelen állásukban is nemcsak egyházunknak, hanem magának az államnak is hasznos szolgáltatást tesznek. Mindazáltal nem szabad szemet hunynunk két do-

log előtt. Egyik az, hogy tanintézeteteinknek jelen állapotban való fentartása is oly megtagadást kíván tanárainktól, a minőt a létért való küzdelem eme korszakában hovatovább mind nehezebben kívánhat meg tőlük maga az egyház is. A másik az, hogy még így is abban a nagy versenyben, mely a gymnasialis oktatás terén az újabb időben kifejlődött, elmaradással vagyunk fenyegetve és akkor csakugyan utolsók lehetünk, a mit bizonyára nem óhajtunk. Mert bár hiveink áldozatkészségét nincs okom kétségbe vonni, hisz ennek naponként megragadó példáit látjuk, meglevő tanáraink fizetésének javítása, számuk szaporítása, általában gymnasiumainknak a vonatkozó törvény értelmében leendő felszerelése és berendezése sokkal nagyobb mérvű áldozatot kívánnak, minthogy azokat önmagunk a legjobb akarattal s a legnagyobb buzgóság mellett is meghozhatnók. Ezeknek megfontolása indította E. K. Tanácsunkat arra, hogy a törvény által is kilátásba helyezett államsegély megnyerése iránt a szükséges lépések megtétesse. E javaslat a mlgs. és főt. egyh. főtanács egyik legfontosabb tárgyát fogja képezni. Ajánlom ezt ismételten becses figyelmébe. Valamint általában tanácskozásainknál a mi unitárius egyházunk hagyományos szellemének: az egyetértésnek, a vélemények kölcsönös tisztelőben tartásának, minden személyes versengés kikerülésének, az atyafiságos szeretetnek megőrzését kérve és várva: jelen főtanács gyűlésünket ezennel megnyitottnak nyilvánítom.

Az Egyházi Képv. Tanács jelentései.

1. Püspöki jelentés.

Méltóságos és főt. egyházi Főtanács!

Mult évi egyházi főtanácsunk óta lefolyt időközről szokásos jelentésemet a következőkben van szerencsém előterjeszteni:

1. Mindenekelőtt a legmélyebb hálával hozom tudomására egyházi főtanácsunknak urunk és királyunk ő felségének azon fejedelmi tényét, melyszerint pipei egyházközségünknek templomépítési célokra közelebről 100 azaz egyszáz forintot kegyeskedett magán pénztárából segélyképpen adományozni.

Ugyancsak ő cs. és apost. kir. felsége Kis György József domboi isk. mester afiát a népnevelés terén kifejtett sok évi működése alatt szerzett érdemei elismerésül a koronás ezüst érdem kereszttel kitüntetni kegyeskedett.

2. Belső embereinket illetőleg évek óta nem történt annyi változás, mint a lefolyt esztendőben, részint halálózások, részint nyugalmaztatások folytán. Névszerint:

a) Lelkészeink közül Szentmártoni Kálmán, ny. szt. mártoni, Péterfi Sámuel szt. ábrahám, Kis Mózes pipei és Györfi Sándor, szt. háromsági lelkész afai elhalálozván, Péterfi Sándor hévizi, Ferenczi József gyagyai és Hadnagy Pál ny. gálfalvi lelkész aai pedig több mint 40 évi szolgálat után saját kérésükre nyugalmaztatván, helyökbe

Ny. szt. Mártonba Fazakas Lajos l. j. Szt. Ábrahámra Péterfi Mihály kedei l. Pipére Székely Zsigmond l. j. Szt. Háromságra Pap Sándor kadácsi l. Hévizre Mózes Mihály datki l. Gyagyba Gálfalvi János végzett papnövendék, Ny. Gálfalvára Nagy János nyomáti l. továbbá ezen rendelkezések következtében megürült ekklesiákban u. m. Kedébe Bartók Endre l. j. Kadácsba Bakó Lajos verespataki l. Datkra Dombi János alsó rákosi l. Alsó-Rákosra Mátyás János l. j. s végre Nyomátra Pető Mózes szt. gericzei isk. mester afait rendeltem ki.

Ezek szerint ez évben 4 lelkész jelölt és egy isk. mester aa. nyert lelkészi alkalmaztatást. Sőt gagyí ekklesiánkba l. j. nem kapván, kénytelen voltam egy végzett papnövendéket rendelni ki, a szigorlatnak a maga idejében utólagosan leendő letétele feltétele mellett.

Üresedésben van a verespataki lelkészi állomás. Kapcsolatban a fennebbiekkel érdemes dolognak tartom följegyezni azt, hogy ez évben 2 lelkész ünnepelte meg lelkészi jubileumát u. m. id. Gálfalvi István ürmösi l. aa 50 és Albert János tordai l. aa 40 évi szolgálatuk után. S Isten jóvoltából mindketten még hű munkásai az Úr szőlőjének.

b) Iskola mestereknek kinevezettek, mult évi jelentésem rendjén ürességben levőknek jelzett kááli ekklesiánkba Tóth Károly a sz. kereszturi állami tanító képezdéből tanítói oklevél megszerzése feltétele mellett; pipei ekklesiánkba, miután ott községi iskola állíttatott, Gyulai Ferencz községi tanító. Továbbá Szt. Gericzére Májai Gábor okleveles tanítójelölt.

c) Ürességben van most is a szt. benedeki mesteri állomás; továbbá a h. karácsonfalvi, honnan Székely Mózesnek fegyelmi úton lett elmozdítása után az állomás még nem töltetett be, de ideiglenesen az isk. mesteri teendőkről gondoskodva van nyug. lelkész Siménfalvi Sándor aaval s végre a dézsfalvi, honnan az isk. mestert Péter Józsefet, mint besorozott katonát 3 évre katonai szolgálatra behívták s kimentenem a nagyméltóságú vall. és közoktatásügyi ministeriumhoz tett folyamodásommal sem sikerült.

3. Papi szigorlatot az 1884/5 isk. évben az egyh. főtanács által mult évben megállított új szabályzat következtében egy papnövendék sem tehetett, miután e szabályzat értelmében a hároméves tanfolyamot a közelebb mult isk. évben végzett papnövendékek csak a következő isk. év végén tehetnek szigorlatot. Különben még 4 papjelöltünk van rendelkezés alatt.

4. Az anyakönyvi és népesedési kimutatások szerint egyházunkban az 1884-ik évben:

A) kereszteltetett:	a) fiu	1100
	b) leány	1047
	együtt 2147 uj születt.	

84-el kevesebb mint 1883-ban. Ezekből házasságon kívül született 183, a mi az összes születtek számának 8.5% levén, ez a mult évekhez képest a vallás erkölcsi életnek némi javulására mutat.

B) konfirmáltatott a) fiu 435
 b) leány 455
 együtt 890; kevesebb 9-el mint 1883-ban.

C) összeeskettetett a) mentvénnel 239
 b) hirdetéssel 312
 együtt 551 kevesebb 8 párral, mint 1883-ban.

D) meghalt a) férfinemből 692
 b) nőnemből 679
 együtt 1371 kevesebb 18-al, mint 1883-ban.

E) átállott hozzánk 363
 " tőlünk más vallásra 54
 e szerint 309 több jött hozzánk, mint a mennyi tőlünk más vallásra tért.

F) a lélek szám az 1884 évi adatok szerint tesz 56.428-at
 " " 1883 " " " volt 55.245

s így a gyarapodás 1183, a mi tekintettel arra, hogy a szülöttek 776-al multák fölül a meghaltakat s átállások utján is 309 lélekkel szaporodott egyházunk, csaknem pontosan megfelel az ez uton mutatkozó szaporodásnak.

5. Vizsgálatot ez évben csak budapesti ekklesiánkban tarthatam, melynek anyagi és szellemi gyarapodását egyaránt örvendetesnek jelezhetem. Miután a vizsgálatról felvett jegyzőkönyvet az E. K. Tanácsnak beadtam s abból Mlgs. és főt. egyh. főtanács is részletes ismeretet szerezhethet magának ez ekklesiánk ügyeinek állapotáról, ezeknek előterjesztésével nem kívánom az időt elfoglalni. Nem mulaszthatom el azonban ez ekklesiánkat ez alkalommal is egész vallás közönségünk becses figyelmébe ajánlani. Mert igaz, hogy ekklesiáink között különbséget nem tehetünk s egyik ép oly drága és becses nekünk, mint a másik. De az is igaz, hogy budapesti ekklesiánk fenntartásához és gyarapításához oly specialis érdekek fűződnek, a melyekért nagyobb mérvű áldozatokból sem szabad visszarettenünk. E specialis érdekeket ismerve, támogatnak budapesti ekklesiáink fenntartásában angol és amerikai testvéreink is, kik a szokott évi segílyt ez évben is megküldeni szivesek voltak. Valamint Nagy-Ajtai Incze Mihály aa. ez év elején tett nagybecsü adományai közül egy ezer forinttal szintén budapesti ekklesiánkat örvendeztette meg. A miért e helyen is köszönetemet kifejezni kedves kötelességemnek ismerem; szivesen nyilvánítva ezt azoknak is, a kik nem szünnek meg habár kissebb összegekkel is ez ügyet támogatni.

Kapcsolatban a fennebbiekkal, nem mulaszthatom el följegyezni, egy amerikai hitrokönök látogatását. Bixby Jakab meadville-i tanár ur a mult évet Németországban töltvén, september havában szives volt a mi meglátogatásunkra Drezdából Kolozvára jöni. Nem szükség mondanom, hogy mindent megtettünk az ő szives fogadta-

tására, sőt gondoskodtunk arról is, hogy a vidékre is egy kis kirándulást tegyen. E végre Kovács János tanár afia társaságában, a kit már különben is Amerikában történt utazásából személyesen ismert, egy körutat tétettünk Bixby urral Jára, Toroczkó, Várfalva, Rákos, Kövend, Bágyon és Tordán át, alkalmá nyilván e szerint több ekklesiánkban megfordulni. Budapesti hiveink hasonló szíveséget tanusítottak amerikai barátunk iránt, a ki visszamenő utjában épen a mi őszi urvacsora osztásunk alkalmával levén Budapesten, ottani isteni tiszteletünkre is jelen volt s részt vett velünk — mert akkor én is Budapesten voltam — az urvacsorában, megnézte templomhelyünket megtudakozta terveinket s ígéretet tett, hogy igyekezni fog amerikai testvéreinket ügyeink iránt lelkesíteni, a mint ő maga tényleg csakugyan lelkesült. S ígéretét már be is váltotta annyiban, hogy Magyarországon tett látogatásáról, velünk való érintkezéséről, hazánk, nemzetünk, egyházunk és vallásunknak lelkére tett benyomásairól egész elragadtatással nyilatkozik közleményeiben, melyek az amerikai folyóiratokban tőle megjelennek. Nem kétlem, hogy e közleményeinek erkölcsi haszna mellett, még anyagi haszna is lesz. Látogatása minden esetre kedves emlék fog maradni reánk nézve is.

6. A Dávid Ferencz alapítványból kezelésem alatt levő tőke mult évi jelentésem szerint 1071 frt 19 krt tett. Ma 1411 frt 77 krt. teszen. Évi gyarapodás e szerint 370 frt 58 kr. a mi legnagyobb részben a tőkésítésre rendelt kamatokból gyült. A megelőző összeget hozzáadva 1879-ben vallásközönségünk pénztárába beadott 11.549 frtban az alapítvány összege 12.960 frt 77 kr. A kamatokból segélyezésre öt év alatt már kiadatott 2500 frt.

7. A mint már belső embereink változásáról szólva érintettem, utóbbi főtanácsunk óta Szentmártoni Kálmán, Péterfi Sámuel, Kis Mózes, Györfi Sándor lelkész aai. hulltak ki sorainkból, a kikhez hozzászámítva ugyancsak ez évben elhunyt Koronka Antal nyug. esperes és lelkész aát, egy év alatt öt lelkészünket vesztettük el a halál által, a mi tekintve lelkészeink létszámát, megdöbbentő nagy adó s annyival fájdalmasabb, mert csaknem mindnyájan még a munka bíró férfikorban hagyták itt az általuk lelkiismerettel mivelte mezőt. Egyh. tanácsos aai közül elhunytak Bedő Sándor és Fekete Károly. Legyen e kegyeletos megemlékezés egyházunk iránt tanusított buzgalmunknak örök pecsétje. Nyugodjanak mindnyájan csendesen!

8. Közigazgatási tan- és pénzügyi, valamint törvénykezési ügyeinkről az E. K. tanács évi jelentéséből nyerend további értesülést a mtgs. és főt. egyh. tanács. Legyen szabad azonban ide vonatkozólag a magam részéről annyit megemlítenem, hogy országgyűlési képviselőségem miatt az E. K. tanácsnak csak tiz ülésében nem vehettem személyesen részt az egész év folyamában.

Mindezekután Istennek szent áldása legyen jelen egyházi főtanácsai gyűlésünkön is.

Ferencz József
unitárius püspök.

2. Közigazgatási, tanügyi és pénzügyi jelentés.

Nyugodt öntudattal teljesíti E. K. Tanácsunk azt a kötelességet, hogy egy évi kormányzásáról a Méltóságos és Főtisztelendő Egyh. Főtanácsnak beszámoljon; nyugodtsággal és a megelégedés érzetével jelentheti, miszerint az újabb politikai meg társadalmi változások által teremtettt új viszonyok között is vallásközönségünk egészben és tagjaiban épen fennáll, szellemi és anyagi ügyeiben nem hanyatlott, nem ingadozott, sőt gyarapodott.

A vallás-erkölcsi élet az esperesi vizsgálatokról felterjesztett jegyzőkönyvek szerint kielégítő, az egyes ekkleziákban háborgások, perlekedések nem fordultak elő.

Az ekkleziái vagyonának kezelése, ügyeiknek intézése a méltóságos E. Főtanács által hozott törvények és az E. K. Tanács kormányzó intézkedései szerint folyván, különös intézkedések nem váltak szükségessé, egyedül legvagyonosabb bölöni szép ekkleziánkat illetőleg volt kénytelen E. K. Tanácsunk szigorubb intézkedéseket tenni; a főgondnok méltóságos Dániel Gábor ur elnöktele alatt oda kiküldött bizottmány jelentése nyomán örömmel jelenthetjük, miszerint a nyugtalanítóknak mutatkozó jelenségek részben elenyésztek, s a tett és teendő intézkedések nyomán jövőre is elenyésznek.

Legutóbbi jelentésünkben jeleztük, hogy Segesvárt leányekklezia van alakulóban; ez évben az alakulás végrehajtatott, miként ezzel a tárgysorozat rendén a m. E. Főtanács tüzetesen fog foglalkozni; Brassóban is megalakult az egyház s azt E. K. Tanácsunk 19 s 74—1885. k. i. szám alatt tárgyalta, de az ekklezia végleges szervezését akkorra halasztotta, mikor a főtisztelendő püspök ur Háromszék körünkben püspöki vizsgálatot fog tartani.

Az utóbbi időkben alakult ekkleziáink közül a budapesti, a főtisztelendő püspök ur által ottan f. évi mártius 8-án tartott vizsgálatról szóló 115—1885. k. i. E. K. Tanácsi szám alatt tárgyalt jegyzőkönyv szerint a hivek számában és vagyonban szépen meggyarapodott. Mig ugyanis budapesti ekkleziánkban az alaku áskor a lelkek száma 202 volt, a jelzett vizsgálat alkalmával 370 volt; s mig vagyona akkor mondhatni csekélység volt, a püspöki vizsgálat alkalmával templomépítési, állandó kepealap és lelkési alap czimeken 18,897 frt 57 kr tőkége volt az ekkleziának, az 1019 frt 30 kr értékben felvett ingóságokon kívül.

Hódmezővásárhelyi hasonlóan új leányekkleziánk népessége 168 lélek, vagyona 4000 frt teherrel egy telekben és temetkező helyben 5200 frt, ingóságokban 175 frt.

Nagyszebeni 40—45 számra menő unitárius hiveink egyházi és vallásos gondozását E. K. Tanácsunk ez idő szerint 97—1885. k. i. számú végzésével szebeni ev. ref. pap t. Nagy Zsigmond ur gondozására bizta.

Törzsekkleziáink vagyona azon alapjaikon kívül, melyek közpénztárunkban kezeltetnek, az 1884. év végével pénzben 178,540 frt 79 kr volt. A takarékmagtárokban 21,804 véka. Összes ekkleziáink

a püspöki vizsgálat alatt állók kivételével 74,493 frt bevétel és 67,928 frt kiadás mellett csak 6565 forintot gazdálkodtak meg, jelentékeny kiadásokat vevén építkezésekre.

Ezen summás kimutatásból láthatólag ez évben is tetemesen gyarapodott törzsekklezsiáink pénzvagyona, valamint magtárai. Azonban ez évben is sajnálattal tapasztalta E. K. Tanácsunk, mennyire hátrányos, hogy vallásközönségünk tagjainak igen nagy része pénzben és gabonában adósa legyen az illető ekklezsiáknak; ezért közgazgatási uton oda hatni érzi kötelességének, hogy ekklezsiáink kamat és egyéb meggazdálkodható jövedelmeiket pénzintézeteknél helyezték el. Melegen ajánlja ezt a méltóságos E. Főtanácsnak és különösen körülményeink figyelmébe.

A vallásos buzgóságból egyes ekklezsiáinknak ez évben is tett számos adományok közül kiemelendőnek tartjuk nyugalmazott ministeri titkár: Incze Mihály afiának négy megjelölt célra — melyek a budapesti ekklezsia, nagyajtai papság, kolozsvári tanárok és papok özvegyei — 3600 frtban tett szép adományát és alapítványait.

Néhai Szalacsy Farkas végrendeletében vallásközönségünkről is megemlékezvén, E. K. Tanácsunk 259—1884. k. i. szám alatt az elhalt özvegyéhez részvétiratot intézett s a hagyatékot illetőleg a szükséges lépéseket megtette; ez ügyben több nem történt, hogy anyagi tekintetben hová fejlődik, az bizonytalan; de mégis kedves előttünk a néhainak végrendeletében vallásunk iránt nyilvánuló szép vonzalma.

A tárgysorozat nyomán a tárgyalás rendén a mlgs. E. Főtanács is éppen oly sajnálattal fogja teljesíteni azt a kötelességet, mint E. K. Tanácsunk, hogy belső ember afiai ellen indított fegyelmi kérésekkel lesz kénytelen foglalkozni. Három ily fegyelmi kérés van a tárgysorozatban; egyik pap afia ellen indított fegyelmi kérés még tárgyalás alatt áll.

Angolhoni hitbéli afiaival való viszonyunk és érintkezésünk az eddigi szívélyes.

A brit és külföldi unitárius társulat titkára f. évi május 21-ről a főtisztelendő püspök urhoz intézett levelében jelezvén, hogy a londoni papnöveldejökbe most már egy tanulót elfogadhatnak, a tanuló küldését sürgette. E. K. Tanácsunk 145—1885. k. i. szám alatt kifejezte e nemes szándékért a maga méltányoló elismerését és köszönetét, de kijelentette, hogy mivel a jelzett intézetbe küldésre kijelölt ifju a múlt évben nem mehetett fel és felmenetele általában kérdésessé vált, mert a theologiai tudományoktól eltérőleg más irányba terelte tanulmányozását; s mert akkor e célra készült papnöveldek nem állott rendelkezésünkre, kértük, hogy az 1886. év őszén fogadjanak el tanulót, egyszersmind intézkedtünk a küldésre szükséges teendőkről.

Örvendünk, hogy e szép gyümölcsökben termékeny intézmény ujba életbe lépik.

Sajnálattal jelenthetjük, hogy E. K. Tanácsunk és amerikai afiai közt való viszony és érintkezés, miként a múlt évben jelentettük,

ez évben is szünetelt, óhajtandó, hogy jelen E. Főtanácsunk nyomán az érintkezés ismét megkezdődjék.

A br. Baldácsy Antal-féle alapítvánnyal tüzetesen fog a mlgs. E. Főtanács foglalkozni. Az E. K. Tanácsnak nagy örömére szolgál, hogy azon ígéretünk, hogy ez alapítvány a legközelebbi jövőben életbe fog lépni, teljesedett. A tett és előterjesztendő intézkedések szerint ugyanis ez alapítvány jövedelmének élvezése már az 1886. évvel megkezdődvén, megkezdődik annak vallásközönségünkre most még ki sem számítható jelentékeny áldásos hatása.

A hazai más egyházfelekezetekkel, jelesen protestans afaival kedvező érintkezési pont és kapocs a br. Baldácsy-alapítvány. Irt testvéregyházak közleményeiket nekünk is rendszeren megküldötték; óhajtandó, hogy e testvéries figyelmet iskolai értesítőinken kívül még egyéb közleményeinkkel, jelen E. Főtanácsi üléseink jegyzőkönyveinek megküldésével viszonzozhatnók.

Hazai kormányunkkal és a különböző közigazgatási közegekkel való viszonyunk szabályszerű.

Hazánk Királyhágón tul való részében pár kir. törvényszék, sőt kir. tábla és Curia végzésével az a kérdés merült fel, hogy hazánknak a szoros értelemben vett erdélyrészen kívül eső részeiben lakó unitárius hiveink nem tartoznak házassági törvényszékeink alá. Egy specialis esetből E. K. Tanácsunk 69—1885. k. i. szám alatt a válás- és közigazgatási kormányhoz intézett memorandumában a tényállás részletes és alapos felfejtése mellett felkerlte minister őnagyméltóságát vallásfelekezetünk azon törvényes joga védelmére, hogy házassági törvényszékeink illetősége a magyar szent korona összes országaira fentartassék.

Ez ügy még tárgyalás alatt áll.

Ismeretes a mlgs. E. Főtanács előtt, hogy a törvényhozás felsőházáról alkotott törvény szerint vallásközönségünk is képviselve lesz a felsőházban. Ezt illetőleg a belügyi kormánytól még semmi értesítést sem kaptunk; ez idő szerint mint hivatalában idősebb, méltóságos Dániel Gábor urnak kell e czimen a felsőház tagjának lenni.

Elvett javainkra vonatkozó követelésünkkel jelenleg foglalkozó bizottmányt 150—1885. k. i. szám alatt megsürgettük ugyan véleménye beadására, de ez meg nem történvén, a kérdés tárgyalás alatt áll.

Iskoláinkról szóló jelentések és kimutatások, meg értesítők a méltóságos E. Főtanács asztalán állanak; tüzetesen fogja azokat tárgyalni. Itt kolozsvári meg kereszturi iskoláinkat illetőleg örömmel állíthatjuk, hogy az 1883. évi XXX. törvény által teremtetett viszonyokhoz való alkalmazkodás minden megrázkodás és lényeges akadályok nélkül eszközölhető. Ez iskoláinkat az illető tankerületi főigazgatók az év folytatában a törvényintézkedése nyomán meglátogatták és megnyugvásunkra semmit sem kifogásoltak, csak kereszturi főiskolánknál találta a főigazgató a tanerőt kevésnek; a minek igaz-

ságát fájdalom nemcsak arra, hanem kolozsvári főiskolánkra nézve is el kell ismernünk.

Tordai iskolánkban a hatóságunk alatt való részben, az E. K. Tanács vizsgáló biztosai útján értesült a tanításról és nevelésről; sőt a polgári iskolai részt illetőleg is; megnyugtathatjuk ezek nyomán a méltóságos E. Főtanácsot az iránt, hogy a nagyméltóságú közoktatási kormányval kötött szerződésünk nyomán előállott viszonyok között vallásfelekezetünk növendékei e közös tanintézetben kellő módon tanulhatnak.

Népiskoláink égető sebe még mindig, hogy az illető gyermekek közül sokan nem járnak iskolába s a feljárók is sokat mulatnak; ez a baj, a felterjesztett jelentésekből megállított számok, adatok szerint nemcsak tisztán felekezeti iskolánkra vonatkozik, az állami megközségi iskolákban éppen abban az arányban nem járnak hitünk sorsosainak gyermekei, mint felekezeti iskoláinkban.

Ez évben is pár iskolánk községivé meg államivá változott, jelenleg 30 tisztán felekezeti oly iskolánk van, melyekben mestereink tanítók, s 14 olyan, a melyekben pap afiai egyszerű mint tanítók is. Pénzügyi viszonyainkat illetőleg örömmel jelenthetjük, hogy E. K. Tanácsunk a kiadásokkal a megállított költségvetés keretében maradhatott, mindamelllett, hogy az iskola mellett levő ház fedelének átalakítására és más épületeinkre tetemes költséget kellett fordítanunk. Lukácsfalvi közelebbről szerzett birtokunk bérlete az 1886. évi április 24-én lejárván azon időtől kezdődőleg bérbe adtuk 12 évre évi 5000 forint haszonbérért a bérlő tartozván minden adókat hordozni. Így sikerült, hogy a jószág megvásárlására fordított pénz, mely pénzügyintézetnél vagy értékpapirban 5%-ot hajtott legfeljebb, most tisztán 6%-ot hajt s a mellett az ezer holdnyi erdő a bérletnek nem tárgyai, s de a melyek pedig most is adnának, de idővel bizonyosan kellő jövedelmet adnak, s mert a bérleti szerződésben javításokról és beruházásokról is gondoskodva van, s mert a bérlet hitünk sorsosa és egyh. tanácsos Nagy Sámuellel köttetett: teljesen reméljük és hiszszük, hogy e birtok a bérlet tartama alatt értékben gyarapodni fog. Ladamosi jószágunk bérlete hasonlóan lejár az időben, még nincs ugyan új bérletbe adva, de az utóbbi időben történt jelentkezések nyomán kilátásunk van e birtokunknak is előnyös haszonbérbe adása iránt.

Midőn a kolozsvári iskolánkkal szembe levő ház megvásárlását bejelenteni szerencsénk volt, jeleztük miszerint e vásár megtételére, kiválóan az iskolánk tágosítása vezetett; ezt pedig úgy értettük hogy azt a telket és házat a melyen jelenleg püspökünk és egy tanárunk szállásol az iskolához csatoljuk. Mivel pedig lakszobáink kevés száma, tantermeink hiánya s az, hogy könyvtárunkat nincs hová elhelyeznünk, e terv végrehajtását nagyon sürgetik, végrehajtására egy lépést tettünk az által, hogy a püspöki lakást f. évi october 1 napjától kezdődőleg áttettük a jelzett ház emeleti helyiségének egy részébe; az ürességbe jövőendő mostani püspöki lakást egy évre kiadtuk bérbe.

Megnyugvással jelenthetjük, hogy az ez ügyben végrehajtott pénzműveletek nyomán közpénztárunk és erre vonatkozó költségvetésünk nem alterálódik.

Ez évben is bonyolítottunk le conferált követeléseket, a körülmények szerint lehető engedékenységgel járván el conferáló affiaval szemben.

Belső ember affainak nyugdíjintézete ez évben, daczára a tetemes nyugdíjazásoknak, örvedetesen előhaladott, míg ugyanis a mult E. Főtanács alkalmával az alap, a bevárandó hátrálékokkal együtt 28,251 frt 79 kr. volt, most az alap állása a bevárandó hátrálékokkal együtt 24,087 frt 6 kr.

E tetemes gyarapodást eszközölte a mult évi tetemes bevételi többlet; eszközölte az, hogy Keresztur kör a Pálffy Dénesné-féle alapítvány 983 frt 11 kr. kamatait ide ajánlván, az a közpénztárból a nyugdíjintézet pénztárába befolyt; gyarapodott azért, hogy Torda-Aranyos-kör az alap gyarapítására felajánlott 500 frtot tényleg befizette a nyugdíjintézeti pénztárba.

Az alap ez örvedetes gyarapodásából némileg indokoltnak látszik a több oldalról nyilvánított azon óhajtás, hogy a nyugdíj egység emeltessék; E. K. Tanácsunk ez emelést ez idő szerént nem ajánlja; elismeri ugyan, hogy a 100 frt nyugdíj egység kevés; de biztosan állithatni, hogy azon 3 pap affi számára, kik ez évben nyugdíjba léptek az eddigi egyharmad kepe helyett valóságos jótétemény; helyökbe lépett affi pedig az egyharmad kepevel nem rövidítettén meg, a nyugdíjintézet már most is mindkét félre valóságos haladás.

Való, hogy midőn a nyugdíjintézetet terveztük 15 évet határoztunk arra, hogy az alap 30,000 forintra növekedjék s akkor lép-jék életbe, s most a mellett, hogy élvezése megindult a kegyes óhaj-tásképpen szereplő 30,000 frt mégis meg lesz, néhány év alatt.

Azonban minden ügynek meglevén egyiptomi bujdosása, melyben egy nemzedék szebb jövő reményében nélkülöz és tűr, e nélkülözést és türeést ajánlja rövid időre E. K. Tanácsunk e tárgyalás alatt álló ügyben.

Sajnos jelenségnek jelzi azonban az óhajtott jobb jövővel szemben E. K. Tanácsunk azt, hogy E. Fő- és Képviselő tanácsainknak a hátrálékok befolyására tett intézkedéseiknek nem volt meg ohajtott eredményök. Míg ugyanis a mult évben 1408 frt 50 krt f. évi augustus 1-én 2012 frt 75 krt tett az eklésiák és belső emberek évi járulékaiknak hátráléka.

Óhajtandó e visszásság megszüntetése.

Kovácsi Antal
közig. és tanügyi jegyző.

*

3. Főpapiszéki jelentés.

Az E. K. Tanácsnak mint főpapitörvénszéknek 1884. évi működéséről van szerencsénk a következő jelentést tenni;

A főpapi törvénszék 1884. év folytán 6 rendes és 26 rendkívüli ülésben 152 jkönyvi szám alatt hozott 101 ítéletet és 21 vég-

zést, 30. sz. alatt a jegyzőkönyv megállítása jegyeztetvén. A 101. ítélet közül egy ellen sem történt főtanács eleibe felebbezés.

A végzések közül a fontosabbak, melyek a vegyes válóperekben követendő eljárásra vonatkoznak, külön felterjesztés alatt az egyh. főtanács eleibe jutnak.

Nagy Lajos,
egyh. főjegyző.

*

4. Elintézett ügyek.

1. Hosszas szolgálataik méltánylása mellett tisztességes nyugalomba bocsátottak Hadnagy Pál ny.-gálfalvi, Ferenczi József gagyai, s a kitünő egyh. beszédirő, Péterfi Sándor hévizi papok.

2. Új ekleziák alakultak: Segesvárt és Brassóban.

3. Tudomásul vétetett, hogy az E. K. Tanács beleegyezett abba, hogy a B. Baldácsy-alapítványt még terhelő adóság hosszabb idő alatt törlesztendő kölcsönné változtassék át, hogy az alapítvány élvezése már az 1886. évben megkezdődjék, helyeselte a főtanács az E. K. Tanács azon ajánlatát is, hogy az alapítvány átruházási illetékét az egyenjogu 11 egyházkerület egyenlő mértékben hordozza.

Vallás közönségünknek ez ügyben meghatalmazottjaiul kijelöltettek újból, a püspök, meg Hajós János, póttagul Gál Jenő afiai.

4. Az esperesi hivatalra megerősítettek és feleskettettek Csegezy László bágyoni, meg Török Aron f.-rákosi papok; köri felügyelő gondnokká Szentkirályi Árpád.

5. Gyöngyösi István afia az esperesi hivatal viselése alól sok hasznos és szép szolgálatai által szerzett bokros érdemei szives méltánylása mellett.

6. Incze Mihály szép adományait 3600 frtban a főtanács a maga részéről is köszönettel fogadta.

7. A belső emberek nyugdíj egysége a f. évre is 100 frtban állított meg. Nyugdíjra felvétellett 3 kiszolgált pap, 4 özvegy és 5 árva.

8. A számvevőszék újra szervezetett s elnöknek megválasztott Barla Domokos, számvevőnek Gyulai Árpád, pénztárvizsgálóbiztosnak az eltávozott Szabó Mózes helyébe Bágyi Kálmán.

9. Az államsegélyből adatott bélyegekre, a kolozsvári második papság fizetésébe, a budapesti ekleziának, a belső emberek, meg tanárok nyugdíjintézetének együtt 1118 frt 26 kr. Belső emberek és ekleziások tőketartozása kamatának fedezésére 2717 frt 74 kr. Ily tőketartozások törlesztésére 504 frt. Vallásitanításért Brassóban, S.-Szent-Györgyön, Baróthon, Sz.-Udvarhelyt és Segesvárt 180 frt. Segedelemül egyes ekleziásoknak 480 frt.

10. A D á v i d F e r e n c z-alap kamataiból adatott a tőke gyarapítására 215 frt 18 kr. Irodalmi czélra, s illetőleg az egyh. törvények leendő codificációjára 100 frt. Tizenkét csekély jövedelmű belső embernek 310 frt. Kilencz özvegynek és árvának 80 frt.

11. A közpénztárnok által kezelt különböző alapokról szóló számadások felülvizsgáltattak és helyeseknek találtattak, s a kitünő

kezelésért Benczédi Gergely pénztárnoknak elismerését fejezte ki a Főtanács. A tordai és kereszturi gymnasiumok számadásai is helyeseknek találtattak.

12. Nyugdíjintézeti pénztárnok, Jánosi Gergely megvizsgált és helyesnek talált számadása szerint az alap 1884. végével volt 18,885 frt 85 kr. Bevárandó hátralékban 2488 frt 75 kr. 1885. augusztus első napján az alap 24,087 frt 6 kr.

13. A nevelésügyi bizottmány által összeállított statisztikai táblázat szerint 1431 tanköteles gyermek nem jár iskolába, s a 12—15 évesek közül még többen nem iskoláznak, — az E. K. Tanács kötelességükké tette a papoknak és tanítóknak, hogy vizsgák alkalmával adjanak kimutatást arról, hogy mely gyermekek miért nem jártak iskolába. Megrendelte, hogy a mely körben nincsenek tanügyi bizottmányok, mulhatlanul alakíttassanak, mivel az ily körű bizottmányok, a hol vannak, szép sikerrel munkálkodnak. Felhívtak pap afiai, hogy kivált a fejlettebb 12—15 éves növendékek sikeresebb módon való tanításáért maguk is vegyenek részt a tanításban.

Részünkről óhajtanódnak, tartjuk s egyszersmind felkérjük paptársainkat, hogy kivált téli estéken vegyék gyakorlatba az E. K. Tanács azon korábbi intézkedését, hogy öszszegyűjtte ekklézsiáinkban a fiataltságot, olvasással és beszéddel iparkodjanak szellemileg és erkölcsileg foglalatostkodtatni, művelni.

Megrendeltetett, hogy a leányekklézsiákban szétszórt növendékek vallásos oktatásáról pap afiai gondoskodjanak.

Kolozsvári fő-, tordai meg kereszturi középiskoláink öszszes népessége 426 volt; kik közül unitárius 273, más vallású 153.

Az országban más gymnasiumokban és más hasonfoku szakiskolákban együtt 73 unitárius növendék tanult.

14. Az E. K. Tanács a legközelebbi főtanácshoz adjon véleményt, illetve törvényjavaslatot a képviseleti rendszer továbbfejlesztésére, jelesen körű és központi hatóságainknak ez alapon való szervezésére.

15. Kiváló tárgya volt a gyűlésnek az E. K. Tanácsnak azon indítványa, hogy kolozsvári meg kereszturi gymnasiumaink számára állami segedelmet kérjünk; az E. K. Tanács által e tárgyban a közoktatási kormányhoz intézendő felterjesztést az E. Főtanács elfogadta és annak beadására a főtisztelendő püspök ur elnöklete alatt bizottmányt nevezett ki.

16. Kolozsvári iskolánk helyiségei nem levén elégségesek, meghatározta, hogy vallásközönségünknek most püspöki és egy tanári lakul szolgáló épületes telke az 1886. évi octoberben csatoltassék ez iskolához; ennek eszközésére a püspöki szállás már most elhelyeztetett vallásközönségünk ujonnan vásárolt telkére.

17. Kolozsvári isk. igazgatónak ujonnan megválasztatott Kovács János; székely-kereszturi isk. igazgatónak Sándor János.

18. A tordai gymn. igazgatóság azt a felterjesztést tevén, hogy szüksége van egy törvényben jártas tagra, a nevezett igazgatóság tagjának megválasztatott Csegezy Mihály járásbiró afia.

19. A főrendiház újraszervezésével egyházunk részéről az egyházi és a világi elnökök — a püspök és a főgondnok — közül a hivatalában idősebb tagságot nyervén, a főtanács midőn nagy örömmel vette tudomásul az országos törvény e méltányos intézkedését, ez idő szerint Dániel Gábor főgondnokot jelentette be a belügyministernek a főrendiházba való meghívásra.

20. A vallasközönség 1886. évi költségvetése 26,597 frt 18 kr bevétellel és 26,675 frt 22 kr kiadással, tehát 78 frt 4 kr fedezet-hiánynyal állítottatott meg.

Vagyoni állás:

Közalapnál	226,448	frt	—	kr
Kisebb alapoknál	131,689	"	11	"
Elkülönített Angustinovics-alap	16,643	"	—	"
Administratio kezén	9556	"	76	"
Könyvtári és physik. muzeum- alap	6185	"	73	"
Koncz János-féle ösztöndíj ala- pok közül a kolozsvári	19,676	"	86	"
tordai	9584	"	96	"
kereszturi	8447	"	83	"
toroczkói	4481	"	31	"
Kórházi alap	5336	"	46	"
Tanári nyugdíj-alap	28,978	"	38	"

— I.

BÖLÖNI FARKAS SÁNDOR LEVELEIBŐL.

(XXVI—XXXI.)

XXVI.

Tisztelt Nagyságos asszonyom!

Örvendek, hogy megint szerencsém volt Nagyságod levelét tisztelhetni. — — — — —

A mi a szállás dolgát illeti, a Nagysád által kijelelt szállások ekként állnak: 1° a gr. Bethlen Károly kertjét Banó vette volt ki több esztendőre, maga lakik ott 's a mint hallám, meg is vette 5000 ezüsten. 2° br. Kemény Miklós házát Augustinovics Cons. birja 1400 fr. házbérbe. 3° Kristoph házát megvette Szábel 's az utsza felé való részt kivette gr. Kemény József 1000 forinton. 4° gr. Bethlen János k.-utczai házát megvette gr. Mikes (a vak) 's maga lakja. 5° Schillingné házát br. Kemény Ferencz birja 1000 forinton. 6° br. Wesselényi Józsefnél br. Bánffy László birja az alsó szegletet. 7° gr. Bethlen Domokos házából tálán elmegyen br. Bánffyné, mivel 1000 fr. alol nem adják tovább.

Ezekből átlátni méltóztat Nagyságod, hogy a kijegyzett szállások egyikéhez sem lehet remény, de Kolozsvárt két esztendő óta annyira megrágtáltak a szállások, hogy a Nagyságod által határozott áron, kivált a várban, olly minéműségű szállást kapni lehetetlen, 's 1000 fr. alol nem is lehet várni, hogy oly minéműségűeket kapni lehessen. Találtam csak ugyan kettőt, u. m. a M. utszában a Toppler házánál öt szoba, konyha, istálló, szekérszin, pincze, az ára 320 ezüst. Van még a doctor Szöcs házánál egy kiadó szállás, melyet hasonlólag jónak gondolok. De még bővebben fogok utána járni, 's mivel a Nagysád mentől elébbi lejövetelét¹⁾ reméllem, akkor mindeneket közleni fogok.

Gr. Wassné ő nagysága is indul e napokban Trestíára. Boronkainé is itt vala 's tegnap hirtelen visszatért.²⁾ Itt minden halgatásban van, ő Herczegsége³⁾ váratik vissza a jövő hónapban. Én is menyek talán Borszékbe.

¹⁾ Frimont Gyulay Grófné még ekkor Stiriában volt.

²⁾ Sz. Wass Klára grófnő, gr. Wass György testvérnéje, első férje Bárcey volt. Kassán, utóbb Debreczenben s végül megint Kassán lakott. Lelkes, áldozatkész honleány volt.

³⁾ Estei Ferdinánd főherczeg.

Addig is mig Nagyságodat személyesen tisztelhetem, minden tisztelettel maradtam

Nagyságodnak

Kolozsvár, 1836, Jun. 19-kén

alázatos szolgája

Farkas Sándor.

XXVII.

Kolozsvár, 1836, aug. 28-kán.

Tisztelt Nagyságos Asszonyom!

A Nagysád által reám bizottakban lehető eljárás nem hogy terheltésemre lenne, sőt igen örvendek, hogy Nagyságod bizadalmaival megtisztel.

Gróf Lajos épen itt vagyok, 's ide zárva küldöm levelét.⁴⁾

Mi itt a városban igen rossz állapotban vagyunk, valának napok, midőn napjában ötven hatvan halottat vivének el ablakaim alatt. Szomszédunkban is elhala báró Jósika Pepi⁵⁾ és ma Protomedicus Ferenczi. Ugy látszik, hogy most olly nagy számmal nem halnak ugyan, hanem mégis elég áldozat napjában 30—40 személy. Az országban szinte mindenütt kiütött a nyavalya, Szebenben rettenetesen dühösködik. Házunknál elébb az én legényem esett belé, de őtet megmenté egy szerencsés érvágás, most Simonné van igen rosszúl; ritka ház, mely ki nem adta adóját. Ha kerülhetik Nagyságotok, egy két hónapig erre ne jőjjenek. El is futottak innen majd mind az uraságok.

Gróf Bethlen Ádám és a Grófné (előbbi anya) szívesen köszöntik Nagyságodat. Gróf Wassnétól is nem rég vettem levelet, jól vannak.

Ha a paczali borok iránt addig is boldogulhatunk, mig Nagysád további rendeletét vennők, tudositani fogom Nagyságodat, ha én is el nem hullok.

Addig is pedig alázatos tisztelettel maradtam

Nagyságodnak

alázatos szolgája

Farkas Sándor.

XXVIII.

Tisztelt Nagyságos Asszonyom!

Az indigenatus megnyerésére a következők szükségesek:

1-ben. A kérelmesnek hites oklevéllel bé kell bizonyítani azt,

⁴⁾ Gr. Gyulay Lajos.

⁵⁾ Báró Jósika János szép és szépműveltségű leánya, kiről Kazinczi Ferencz „Erdélyi Leveli”-ben megemlékezik.

hogy a mely országból származását vette, ottan elei már nemesi rangban voltak.

2-or. Hogy a hazának, hol indigenatust akar nyerni, polgári vagy katonai pályán szolgálatoakat tett.

3-or. Hogy önön szerzeménye vagy nemes magyar leánynyal kötött házasaága által a hazában birtoka van.

4-er. Szükség, hogy azon Vármegye, hol birtoka van, követei által ajánlja az ország gyűlésének a hazafiúsítás megnyerése végett.

5-er. Ajánlani kell magát, hogy a haza törvényeit hiven megtartja.

A mi az 1-ső és 2-ik pont alatt megkivántató okleveleket illeti, azok ha már kéznél vagynak, nem szükség eredetiben beadni a kérelem mellett, hanem másolatban is beadhatók, ha két vármegye tiszttje^e) vagy assessora hitelesíti. A harmadik pont alatti tárgy, közönségesen tudva való dolog lévén, hogy kapitány Frimontnak Nagyságod után birtokai vagynak, erre nem szükség oklevelet szereznii, csak a kérelemlevélben kell előszámlálni a birtokok hol létét. A negyedik pontra nézve, a belső szolnok vármegyei tisztséget kellene megkérni, hogy a közelebbi gyűlés utján követeinek adjon potló utasítást kapitány Frimont ajánltatása iránt. Vagy Kolozsvármegye is megteheti.

Ha a fennirt oklevelek meglesznek, én a kérelmet megirhatom, ha nincs más olyan ismerőse Nagysádnak, ki nálamnál foganatosabban megirja. A kapitány úr önálírása jó, ha meg lehetne, de a nélkül is elmehet, ha valamelyik Procurator aláírja. Szükséges a kérelmet az országos elnök Nopcsa ő excellentiájának beadni, mellyet gróf Lajos megtehet. Az ily kérelmek legutóljára szoktak elővételni; a mint értettem, még több lesz ilyen. De minden esetre jó leszen, ha egy hónap vagy hat hét alatt beadathatik a kérelem. Ha most hamar egybeszerezni nem lehet az okleveleket, én Junius végeig Kolozsvárt leszek, 's gondolatom szerint, akkorig is elég jókor leszen. Ha azután jőnének az oklevelek, legjobbnak tartanám gróf Lajos kezéhez küldeni, ki az ottani körülmények szerint, több ügyes ember lévén ottan, a kérelmet feltételheti 's az elnöknek beadhatja.

Méltóztasson tehát Nagysád mindenek előtt ezen oklevelek egybeszerzéséről gondoskodni 's Szolnok vármegyének is, ottani biztosa által, a követeknek adandó utasítás végett, kérelmet adatni bé.

Gondolom, hogy a jövő héten személyesen tisztelhetem Nagyságodat, mikor a még szükséges lépések iránt értekeznünk lehet. Ha csak pusztá kérelmet adnánk bé az országgyűléshez, úgy sincs kétségem, hogy az ajánlást meg ne tegyék, de az udvar előtt biztosabb, ha oklevelekkel leszen támogatva a kérelem.

Addig is magamat Nagyságodnak ajánlva, alázatos tisztelettel maradtam

Nagyságodnak

alázatos szolgálja

Farkas Sándor.

Felixbányán, ⁷) 1837 maj. 31-kén.

^e) Ill. ha a megye két tiszttje stb.

⁷) Biharmegyében Nagy-Várad mellett.

XXIX.

Tisztelt Nagyságos Asszonyom!

A gyorsszekér által vévén a Frimont János nemességéről szóló oklevelet, a kérelmet az országgyűléséhez elkészítettem 's már el is küldöttem gróf Lajoshoz, azon kérelemmel, hogy azt ahhoz értő-
kel közölje 's ha még valami hozzátenni való, vagy módosítandó lenne benne, irassa újra 's az elnök ő Excellentiájának adja bé. Az ily kérelmeket csak az országgyűlése vége felé veszik elé; reményem van, hogy semmi akadály nem foroghat fel, miért kapitány Frimont Pétert ő felségének ne ajánlanák. Szükséges lenne még, hogy valamelyik vármegye követei is, hol Nagyságtoknak birtoka van, ajánlanák, de ez iránt a követeknek csak Markalis székről lehet utasítást adni, az pedig most seholt nem tartatik. Ha időközben Kolozsvármegyében tartatni fog, azonnal beadom a kérelmet ide is; ha Szolnokban tartatnék közelebből, oda is méltóztasson Nagyságod rendelését megtenni.

Hazajöveleimmel gróf Wassné ő Nagyságát frisen találtam, de Gizellát^s) szenvedőleg, nem fekvő beteg ugyan, hanem valami lopó hidege leszen, melly senyveszti. A napokban menni fog gróf Bethlen Ádámné ő Nagyságával a mehadiai főrdőre. A grófné is indul néhány nap alatt Tresztiára. Én azt vélem, hogy comtesse Gizella betegsége az igen hirtelen növéstől van.

Gróf Lajos (Gyulay) szépen viseli magát Szebenben. Ottan sok factio uralkodik, a mint mondják. A választások folynak, de csudálatosan ütnek ki. Most namar még nem leszen vége az országgyűlésnek. — Báró Bánffy Miklos Fejér-vármegyei Administrator lett.

A váradi főrdő nekem még eddig haszonnal mutatkozott, ha egészen meggyógyulok, jövendőben csupa háládatosságból megint meglátogatom.

Augustusan túl alkalmasint állandólag Kolozsvárt maradok, ha Nagyságodnak itten bármi rendelendője leszen, azt örömemnek tartom teljesíteni. Mély tisztelettel maradtam

Nagyságodnak

Kolozsvárt 1837, jun. 29-kén

alázatos szolgálja

Farkas Sándor.

XXX.

Tisztelt Nagyságos Asszonyom!

A Nagyságod három rendbeli becses leveleire most van szerencsém felelhetni,

— — — — —
— — — — —
— — — — —
— — — — —

^s) Wass Gizella grófnő, megh. 1838-ban.

Közelebbről megint sürgettem gróf Lajosnál a kapitány Frimont indigenatusa el nem felejtését, de illy tárgy még egy sem vétett el, pedig a diaeta múlhatatlanul bezáratik ezen hónap 21-kén. Aprilis 2-kán indul vissza ide a Gubernium, menek haza a követek is, keveset végezve; jön a főherczeg is ide itt általmenőleg.

— — — — —
 A fársáng itten rendkívül vigan folyt. Gróf Bethlen Ádámné és gróf Wassné ő nagyságok frisen vannak. Gizella fennjárogat, de még nem épülte ki magát.

Mihelyt a Nagysád megbizásaiban valamit sikerrel igazithatok — — — — —, azonnal mindenről bővebben tudósítom — — — — —
 Mély tisztelettel maradtam

Nagyságodnak

Kolozsvár, 1838, febr. 10-kén

alázatos szolgája
 Farkas Sándor.

XXXI.

Tisztelt Nagyságos Asszonyom!

Múlt levelemben volt szerencsém megirni Nagyságodnak, hogy a kapitány úr hazafuitása iránt a kérelmet elküldöttem Szebenbe gróf Lajoshoz, olly hozzáadással, hogy azt előre más ahoz értőkkel is közölvén, ha jónak találják, az elnök ő Excellentiájának adja bé. — A Nagyságod második levelében foglalt adatok és felvilágosítások a kérelemlevélben alkalmasint mind fel vannak téve, azon különbséggel, hogy a diploma szerint, mellet II. József adott Frimont Jánosnak, a Frimont familia Luxemburgból eredettnek lenni iratik, a kapitány úr czédulájában pedig, Thelungból Franciaországból eredettnek írja magát. Mindenesetre jobbnak találom a diploma kitételei mellett maradni. Gróf Lajost is megkértem, hogy a dolog mikénti következményéről Nagyságodat tudósítsa. Költségre most semmit ne küldjön Nagyságod, mivel én még semmit se költettem e dologban.

Gizella most is elébbi állapotjában van, fennjár, de hervadozólag, én reméllem, hogy a levegő változtatás minden bajtelfog osztalni.

A Bihari restauráció iránt irtakot alázatosan köszönöm Nagyságodnak. Ott létemben sokban fogadtam volna, hogy Frater nyeri el az alispánságot, de sokszor váratlanul üt ki a választás.

A grófné is készülöben van. — Itt semmi ujságunk nincs a Szebeni hireken kívül. Az országgyűlésnek nem egy hamar lesz vége. Szives tisztelettel ajánlva magamot maradtam

Nagyságodnak

Kolozsvárt, jul. 2-kán 1837

alázatos szolgája
 Farkas Sándor.

Közli: gr. Kuun Géza.

A CXLII. ZSOLTÁR.

Istenem! hozzád sóhajtok,
Halld meg könyörgésemet!
Szined előtt im kitárom
Lelkem, s szenvedésemet.

Bárha utaidban járok:
Tört vetnek én ellenem,
S hánykodó lelkem keservét
Itt benn hordom szívemen.

Nincs ki szánna, megösmerne,
— Oh tekints rám Istenem!
Nincsen út, mely kivezetne:
Csüggedt, megtört életem. . .

Te vagy az én reménységem,
Örökségem, mindenem,
Az élők nagy világában:
Hallgass meg hát Istenem.

Figyelmezz én sóhajomra,
Mert szívem már elepedt,
Szabadíts meg ellenimtől,
Mert tipornak engemet.

A fájdalom mélységéből
Szabadítsd ki lelkemet,
Hogy dicsérje, magasztalja
A te szent felségedet.

Hogy kik engem körülvesznek
S látják az én nagy hitem:
Örvendezzen minden igaz,
Mikor jót tész én velem.

Rédiger Géza.

A KOLOZSVÁRI UNITÁRIUS COLLEGIUM JÁTSZÓHELYÉRŐL.

A kolozsvári unitár. Collegiumnak egykor szép számmal voltak fekvőségei, a melyeket hogy 1718-ban miképpen vesztett el, ismeretes e folyóirat olvasói előtt¹⁾ Csudálatos módon egy darabocskára hely kikerülte a figyelmet s maig is a collegium birtokában van. Ez az ugynevezett Kismező, melynek története egyházunk tagjaira nem lesz talán egészen érdektelen.

A Kismező mintegy $1\frac{1}{4}$ holdnyi területtel a kőmáli szőlők közt a Nádas terére vezető út mellett terül el, éppen a szőlők végében, ott a hól a szőlők közül kiérő út egyik ága a fellegvár felé felkanyarodik, északról a külvárosi u. n. kismező temető képezvén szomszédságát.

E hely az alsó kőmál legmagasabb pontján levén, gyönyörű kilátás nyílik róla a város keleti részére s a Szamos és Nádas terére. A belvároshoz közel volta, elegendő terjedelme és mindig tiszta levegője éppen alkalmassá teszik arra a célra, a mire rendelve és 1696. óta használva is volt, t. i. a tanuló ifjúság játszó és üdülő helyének.

Ki és mikor ajándékozta, határozottan tudni nem lehet, mert az iskolai főnök (senior) feljegyezni elfeledte. Az ajándékozó okmány vagy végrendelet sem került még elé, s azt hiszem nem is fog, mert az a gubernialis bizottság, mely 1716. aug.-ban az unitáriusoktól ingatlanaikra vonatkozó okmányokat bekérte s többé vissza sem adta, minden valószínűség szerint a Kismezőre vonatkozót is elvitte.

Az isk. főnökök által 1626. óta vezetett anyakönyvekben az ugynevezett „Fasciculus rerum scholasticarum“-ban legelőször 1696. máj. 4-én tesz róla az akkori senior említést, ekkor is csak kijavítatik, tehát már ezelőtt jóval használták.²⁾

---

¹⁾ L. „Ker. Magvejtő“ 1877. Collegiumaink megmentése a mult században. 257—288. l.

²⁾ A feljegyzés ez: „Labyrinthum renovavimus. qui ruinam inabatur, incuria enim seniorum neglectus solo fere erat aequatus.“ fasc. r. sch. III, pag. 51.

A tanuló ifjuság 1696. óta e helynek békés birtokában volt egész a mult száz végéig. Az iskolai anyakönyvekben évről-évre be van jegyezve, hogy mely napokon voltak ide játszani s minthogy ez rendszeren szeredán és szombaton délután történt, ugy kell lenni, hogy amult százban nem a csütörtök, hanem e két nap délutánja volt szabadidő. Fentartását, kijavítását is az ifjuság maga teljesítette. Az első éves diákok (novitiusok) az iskola főnök vezérlete alatt kora tavasszal megjelennek, egész kereken sánczokat hánynak, azokat évenként kijavítják, hársfákat ültetnek, „labyrintust építenek,“ padokat, nyulfogót csinálnak, a honnan gyakran Labyrintus és nyulfogó névvel emlittetik. Az ily munkálatokat mindig az első éves diákok teljesítik, nem egyszer muzsika szó s egyik-másik pátronus-adta boros hordó mellett. Igy ők javították ki a sánczokat s pótolták ki a fákat 1698. 1712. 1738. 1747. 1757. 1796 és 1807-ben.³⁾

Az utolsó diák, a ki ide fákat ültetett az 1883. elhalt Kelemen Beniamin volt. Többször beszélte e sorok írójának, hogy mint egy Orbok László nevű fiu tanítója K. Nagy Lázárhoz járt kosztra, a hol megismerkedvén a vendégszerető házigazda asztalához hetenként párszor hivatalos Szacsvai Sándorral, a „Magyar Kurir“ egykori szerkesztőjével és jeles pomologussal, megkedvelte és megtanulta az ő híres kertjében és tanításából a gyümölcsfa tenyésztést; a segítségért egész szeker csemetével többek közt eperfával ajándékozta meg, a melyeket 1813-ban sajátkezüleg a Kismezőre ültetett el. A ma is élő régi fák s köztük egy eperfa azt hiszem a Kelemen B. ültetése maradványai.

A Kismező nemcsak játszó hanem menhelyül is szolgált. Midőn ugyanis 1710-ben és 1741-ben a pestis dühöngött Kolozsvártt, az itt rekedt tanulók egy részét az isk. előljáróság deszka épületbe ide helyezte el egy időre.

A szomszédokkal más kellemetlenség nem volt, mint az, hogy azok némelyike olykor-olykor a foglalást megkísértette. Az ifjuság kérésére azonban a városi tanács a gyepüt mindannyiszor a maga

---

³⁾ Lásd fasc. r. Sch, III. pag. 32; IV. p. 191, 595, 718; V. 149; VII. 369. Érdekes többek közt 1796. máj. ról a következő feljegyzés: „Hoc mense incepimus etiam Labyrintum jam a longo tempore derelictum in kismező curare, quem post infinita opere atque fatigia accurate restauravimus, opusque integrum feliciter exegimus, Tiliis ircum circa plantavimus, integrum praeterea circum sedibus cespite ornatis coronavimus, Vallum quoque ulnarum circiter 85. Curavimus. fasc. VII. p. 369.

határába visszatétette.⁴⁾ Az ily foglalások és megtámadások egyébiránt rendesen az éberségben és a közvagyon körüli gondosságban szükölködő rector-professorok alatt történtek. Lehet ugyanis valaki a maga részére kitünő gondos gazda, de nem mindig áll, hogy a ki magának jó, az másnak is jó.

Leszámítva még azt, hogy 1738-ban a hostátiak ezt a helyet a városi tanácstól szőlő helynek kérték, de elutasították⁵⁾ a collegium mint békés birtokos lépett be a jelen százba. Ennek első tiz évében azonban oly oldalról támadtatott meg, honnan kevésbé lehetett volna várni.

A kir. főigazgatótanács ugyanis még 1796. azt rendelte, hogy Kolozsvárnak eladható közhelyei irassanak össze. A városi tanács ezzel kapcsolatban meghatározta, hogy mivel vannak oly közhelyek is, melyeket magán személyek bitorolnak, különbségnélkül minden

⁴⁾ E féle perlekedésre vonatkozó levelek közül egyet érdekesnek látok közölni, az 1746-ról szólót a válaszszal együtt:

Tekintetes Tanács

Bizodalmas jó Uraink!

Ab immemoriali tempore' nemine impediante' Kis-Mezőn (ut vulgo vocatur) pro nostri recreatione usuallatott kis helységetskének edgy darabocskaáját emmekelőtte némellyik Esztendőben elfoglalván Pécsi Ferencz uram; már két esztendeje az nemes város akkori directori, s másoknak feles személyeknek ott való létekbén hittel fagadta volt, hogy maga onnan beveszi gyepűjét a maga határára. Kérjük azért nagy alázatossággal a Tkts. Tanácsot, Jó Urainkot manutenealljanak bennünket ez kús mulattságos helyyetskében, és méltóztassanak porontsolni ő kegyelmének, tégye gyepűjét arra az helyre az meddig az Oculatorok ő Kegtmek által, a Tkts. Tanács engedelméből ő kegtmenek ki méretett. Isten Tkts. Jó urainkat kívánt jovaival áldgya meg szivből kívánnyuk, és maradunk:

A Tkts. Tanácsnak

mindenkori alázatos Szolgái
a Kolozsvár Unitarium Collegium Tagjai.

Ao 1746 22-da Juny In Senatu Claud. Causa in prmissa Honorabilem Franciscum Sombori inter, et Franciscum Pécsi ad Senatum provocata Sequens Sortiti ibidem.

Deliberatum.

Mauere Deliberationem Emissorum. cum hac tamen poenae mitigatone, hogy Cantor Sombori Ferentz ő Kigyelme adgyon tizenkét Forintokat, a költségben penig mind a két Litigans Fél Equaliter concurrallyon, Imponáltatik praterea Pécsi Ferentz ő Kegyelmének, hogy a Labirinthus, és Deákok Játko helyyeből occupált földet rescindállya s gyepűjét Szőlőjéig vegye. A feljáró Mesgyének is alkalmatosságát ugy igyekezzék mind a két fél moderálni, hogy ha panaszs jön iránta, mind az két fél ujjabb kárt fog vallani Szőlő tőjek rendeibe.

E Protocollo Sedriae Magistrualis Claud.

Extradat per Juratum eiusdem

Civitatis Claudiopolis Notarium
Thomam Bús.

⁵⁾ Lásd fasc. r. Sch. IV. 595.

városi földek nyomoztassanak ki és irassanak össze, annyival is inkább, hogy a mely földekre a városi közönségnek ezután is szüksége lesz, azokról legyen hiteles levél. Ezen határozat következtében a város helyei borozdáról-borozdára ugy a kőmáli szőlők környékei és a fellegvár körül levő puszták fel is mérettek.

E munkálat közben némelyek vitatni kezdték, hogy a Kismező is a város tulajdona, a miből évekig tartó perlekedés keletkezett. Hiába mutatta föl a Colleg. rectora Körmöczy János, az 1696-tól szóló világos bizonyítékok egész sorát, hiába utalt arra, hogy ez a hely a püspökeink által az oskolák ingatlan javairól és kegyes alapítványokról készített, s az udvarhoz is felterjesztetett lajstromban mindig bennfoglaltatott, hogy a Brukkenthal-féle Conscriptioban a város birtokai sorában fel nem vétetett, sőt a II. József alatti felméréskor a mi oskolánk részére méretett és taxáltatott: a városi hatóság habár a Conscriptióból ki is hagyta, 1810-ben a megújított sánczokat nemcsak betöltetni rendelte, hanem a fellegvár felől lefolyó viz az utat megrongálván, azt is e magasabban fekvő hely ponkjára kitétette, szóval egészen kezet tett reá. Ugyanekkor a katonai hatóság is valami raktár-félének kérte a várostól. A hostáti agyag-ásók is, a kiktől eddig is nehezen lehetett oltalmazni, a kedvező alkalmat szintén felhasználták s oly derekason hozzáláttak az agyag hordáshoz, hogy a temetőfelől máig is nagy terjedelmű gödör van.

A consistorium látva a végső veszélyt, ugy segített magán, hogy a Kismezőt 1810. jul. 28-án kelt szerződés mellett 120 frtért eladta N. Nagy Lázárnak, Nagy Elek későbbi főgondnokunk édes apjának, a ki a collegium felügyelő egyik gondnoka s Kolozsmegyének híres befolyásos főbírája volt, oly módon hogy ő és neje életökig birják s mindkettőjük halálával minden fizetés nélkül szálljon vissza a collegiumra. A Nagy Lázár befolyása kedvező fordulatot adott a pernek, mely ugy látszik a gubernium elé került. Molnos Dávid rector ugyanis 1813. mártius 8-ról a városi tanácshoz intézett kérelmében azon alapon sürgeti a biztosok kiküldését, mert a gubernium meghatározta „hogy a végre kinevezendő magistratualis biztosok által annak (t. i. a Kismezőnek) valóságos határai kimutattassanak s a szerint a collegium birodalmába bocsáttassék.“ Mely kérésre a városi tanács, márt. 22-ről mindenik recepta religióból egy-egy biztost az irt végre ki is nevezett.⁶⁾

A biztosok 1813. ápril 13 án tartott tanács gyűlésben 1179. sz. a. — a mint a jegyzőkönyv szól — „referálnak a Kismezőn levő unitárius collegium játszó helye megvizsgálásáról s jelentik, hogy

⁶⁾ A főcs. levéltárában a „kismező“ levelei közt.

„az irt collegium a fennforgó játszó hely tulajdonságáról és régi birtokáról bizonyítván, sőt annak sántzban létét is megmutatván, geometra Tokus István ur által az egész hely felméréstett és találtatott az ide zárt topographica delineatio szerint⁷⁾ a praetendált hely 2035 quadrát ölnek, mely 10 véka 2 kupa és $\frac{3}{4}$ férőjü földet teszen, mely terrenumotska aránt a kirendelt biztosság vélekedése az, hogy az azon nemes ifjuság mulató helyéül besántzolás végett továbbra is birtokában meghagyathatik, ugy mindazonáltal, hogy az onnét a szőlő alyára által teendő országotja, mely eddig is ottan volt, a nemes collegium költségével adoptáltassék és 8 öl szélességre szaporittassék, és a legalkalmasabb járhatásra adoptáltassék.“

K. Nagy Lázár birta ezt a helyet aztán egész haláláig, mely 1837-ben bekövetkezvén a colleg. előjárósága kérésére a városi tanács által kirendelt biztosok ez évi aug. 5-én a záloglevélre vezetett irás szerént, visszaadták a collegiumnak.⁸⁾

Ettől kezdve 1884. dec. végig haszonbérbe volt adva, haszonbérői lévén :

Simó Károly	1838—1843. évi	20 m. frtért.
Koncz László	1844—1850. „	27 „ „
Reich János	1851—1860. „	27 „ „
Nagy Lajos tanár	1861—1881. „	12 o. é. „
	1881—1884. „	16 „ „ „

s a mellett mindenik fizette a pásztorbért.

1877-ben a kormány iskolai kertek állítását sürgetvén, az E. K. Tanács 23. tangügyi sz. a. felhivja az isk. igazgatóságot, adjon véleményt, nem lehetne-e a Kismezőt faiskolának is használni. Az igazgatóság ajánlólag nyilatkozván, az E. K. Tanács 67—1877. tangügyi sz. a. meghatározta, hogy a Kismező, mint faiskolának nem eléggé alkalmas hely, adassék el s szereztessék egy alkalmasabb hely, a mi ha kivihető nem lenne, a Kismezőn is állittassék be a közelebbi ősszel a faiskola.

Alkalmasabb hely azonban nem találtatott s a Kismező is haszonbérbe lévén adva, a határozatot végre hajtani nem lehetett. Az ügy tehát szünetelt 1884. év dec. 14-ig, midőn e sorok írója bejelentvén, hogy a bérlet az év végével lejár, a kiadás iránt kérdést tesz. Mire az E. K. Tanács 251—1884. közíg. sz. a. „tekintetbe véve azt, hogy iskolánk udvara a népességhez képest kicsiny, hogy a tanulók csak távol találhatnak játszó helyet s azt is csak úgy, ha a tulajdonosok megtürik, tekintetbe véve azt miszerint ohajtandó,

⁷⁾ Az eredeti helyrajz most is megvan a levelek közt.

⁸⁾ Lásd a zálog levelet és visszaadó végzést a kismezőről szóló levelek közt nro. 16.

hogy a tanuló ifjuság, különösen a leendő belső emberek a fák szaporítása és ápolása módjában gyakorolják magokat, meghatározza, hogy a Kismezőt nem adja ki többé haszonbérbe, hanem játszó helyül és faiskolául megtartja.“ Felhivja azért az igazgatóságot, hogy azt a helyet vegye gondozása alá s annak a jelzett czélokia való használatáról adjon tervet és véleményt.

Az isk. igazgatóság a helyet a maga kebeléből kiküldött bizottsággal tüzetesen megvizsgáltatván 105—1885. sz. a. a maga véleményes javaslatát megtette s egyszersmind a felügyelés és használatra nézve kész szabály tervezetet terjesztett fel, melyet az E. K. Tanács 67—1885. közig. sz. a. megerősítvén, megtartás végett az igazgatóságnak visszaküldött.

E szabályzat pontjai kivonatilag következők:

1. Az isk. igazgatóság a Kismező feletti felügyeletet az igazgató által gyakorolja.

2. Fentartására szolgál a májálisok jövedelmének az igazgatóság által esetről-esetre meghatározandó része; az ifjuságtól önkéntes aláírás által e czélra begyülemelő összegek és ajándékok s a kert terményeinek jövedelme.

3. Használatára nézve megállapittatik, hogy a tanulók husvétől kezdve csakis jul. 1-ig használhatják játszó és üdülő helyül, még pedig a gyermekek csak is illető osztálytanítóik, a felosztályuk az isk. főnök, ellenőr vagy esküdt személyes felügyelete alatt mindenkor az ig. tanár előleges tudta és engedélye mellett.

4. A szőlők felőli részből egy darab külön szakittatik és faiskolának használtatik.

5. A bevételekről és kiadásokról mint „Kismező alap“-ról az isk. főnök külön naplót vezet s minden isk. év végével számadást ad be. Az alap pénze takarékpénztárba kezeltetik, a könyvecske az ig. tanárnál áll. A kiadások az igazgatóság utalványára tétetnek.

Az isk. igazgatóság gyümölcsfákkal jól ellátva, de minden kerítés nélkül vevén át a Kismezőt, már ez évben jó záros kaput és ajtót tétetett, a legszükségesebb helyekre kerítést huzatott s eleven kerítésül 300 drb. galagonya bokrot ültetett. Lapályos részét, mely hápa-hupás volt, egészen plániroztatta az idei májális s az árverezés utján eladott széna és gyümölcs termés jövedelméből.

Igy jelent meg ismét e helyen az ifjuság boldog serege f. évi mártius 25-én s felhangzott újra az 1810 óta, tehát 74 évig elnémult öröm zsvaj, mely reméljük ezután évről-évre minden megszakítás nélkül fog ismétlődni.

UNITÁRIUS EGYHÁZ ÉS VALLÁSTANÍTÁS.

Mindazok között a kérdések között, melyek egy egyház vallásos életét, vagy mondhatjuk általán lételét illethetik, kétségtelenül egyik legfontosabb a vallástanításé. Az ifjúságot vallásos szellemben nevelni: a kereszténység áldásainak, nemesítő, jótékony befolyásának, elveinek és erényeinek átszállítása a jövőre. Minden egyház eleitől fogva kötelességének is érzette az ifjúságot a vallási eszmék világába a saját felfogása szerint bevezetni, hogy így a kereszténységet a következő nemzedéknek átadja s azzal egyszersmind fennállását és jövőjét biztosítsa. Mai napság az ily törekvésnek sok mindenféle akadály áll útjában; maguk az egyházak is nem mindig számolnak kötelességük teljesítésében a helyzettel: az ujabbkori miveltség értelmi kívánalmaival; s nem igyekeznek megtalálni azt az irányt, a melyet követve a keresztény vallásos elveket a legjobb formában ajánlhatnák egy fölvilágosodott kor ifju nemzedékének. De oly irányu törekvést mellett is, mely az értelmi tekinteteket szem előtt tartva a kereszténység tiszta eszméit, élővizét kívánja tápláléku nyújtani, meg kell engedni azt, hogy a siker, a mely különben minden akadályok ellenére is legalább részben elérhetőnek ígérkezik, azoktól a módoktól függ, melyeket a cél elérésére alkalmazunk és a lelkiismeretes eljárástól, a melylyel azokat alkalmazzuk.

Csalódásban ringatnók magunkat, ha azt hinnők, hogy egyházunkban a vallástanítás kérdése már oly megoldást nyert, hogy az többé nem is kérdés, hogy a kereszténység iránti kötelezettségünknek s egyházunk iránti tartozásunknak jelenlegi vallástanításunkkal teljes mértékben megfelelünk. Annyiban talán igen, hogy mindnyájan lényeges dolognak tartjuk s nem mulasztunk el egy alkalmat is annak hangsúlyozására, hogy az ifjúságot vallásos oktatásban kell részesíteni. De senki, a ki viszonyainkat magasabb mérték szerint itéli meg, s a dolgokat nem úgy látja jóknak, a mint vannak, hanem a mint kellene lenniök, vallástanításunk állapotát nem találhatja kielégitőnek.

Régen a vallástanítás egyházainkban, az iskolamestereknek volt a kötelessége; ők végezték az ifjúság vallásos nevelését. Nem ren-

delkeztek fejlettebb paedagogiai módszerrel, de e jó iskolamesterek általán kötelességeiket mégis úgy teljesítették, hogy élőfákat plántáltak az Urnak vizei mellé s hű és hitbuzgó s erkölcsös tagokat ajándékoztak az egyháznak. Igaz, hogy ebben a családok nagyobb vallásossága és koruknak vallásosabb szelleme is elésegítette, de mégis el kell ismerni, hogy a siker nagy részben az ő fáradozásuknak s vallásos példaadásuknak volt köszönhető. Időnkben, midőn a családok vallásossága nem mindig segítség a vallásos nevelés munkájában s a kor-szellem is nem minden nyilvánulásával kedvez annak, a tanítóknak, kikre a vallásos nevelés bízott, annál lelkiismeretesebben, annál odaadóbban kell eljárniok. De mit tapasztalunk?

Azt, hogy közülök igen sokan e kötelességet más kötelességeik mellett csak mellékesnek, másodrendűnek tekintik. Nem kockáztatnák ily nyilatkozatot, sőt örömet hajlandók volnánk elismerő nyilatkozatokra, ha a vallástanítás eredményében arra utalást látnánk, de az sajnálatunkra éppen a fennebbire szolgáltat alapot. Némely ekkléziáinkban az iskoláknak községivé vagy államivá alakítása, miáltal az illető tanítók teendői kevesbedtek, nem hogy fokozta volna a feladatul egyedül maradt vallástanításban a buzgóságot, sőt nem egy esetben a vallás- és vallásos ének-tanítás az ily iskolákban feltűnően kisebb mérvre szállítatott alá.

Azonban mind e mellett is a népiskolákban a vallástanítás még csak hagyján, sőt egyesek a körüli buzgalmukért és jó példaadásukért minden dicsőre és méltánylatra érdemesek, de mit mondjunk a felnőttek, az ismétlőiskolások vallásos oktatásáról? Egyh. Fő- és Képviselő Tanácsunk évről-évre ismételten felhívja a felnőttek oktatásáról való gondoskodásra az ekkléziákat úgy a vallást, mint más tárgyakat illetőleg, de felhívásainak édes kevés a fogantja. Pedig ez vallásos és egyházi életünkre nézve nagy hátrány. Vallásos oktatás nélkül hagyni a növendékeket éppen akkor, a midőn öntudatosabban kezdenek gondolkozni, midőn alkalmasakká kezdenek válni nemcsak az eszmék felfogására, hanem azoknak a gyakorlati életre való vonatkoztatásaira is, az itt elkövetett mulasztásnak nagy része lesz abban, ha a vallásos és egyházi szellem később nem jut az óhajtott kifejlődésre.

A vallástanítás körüli eljárásról sem mondhatjuk, hogy az az eléhaladott neveléstan módszerének megfelelne. Némelyek még most sem fordítanak elég figyelmet arra, hogyha valamely tanításnál fejlesztőleg kell eljárni, itt mindenekfelett ez a módszer alkalmazandó; s történetek, példák elbeszélésének, vallási ismeretek és eszmék köz-

lésének a vallásos érzelem növelésére, a vallási tehetség kifejtésére kell irányozva lenni. Még kevésbé felel meg a vallásos oktatás céljának, hogy a hol a felnőttek oktatása gyakorlatba is vétetett, némelyek minden rendszer nélkül tanítanak. Bármennyire foglalkoztassák is a növendékek képzeletét tanításuk változatossága által, részünkről a terv, rendszer nélküli tanítást helyeselni nem tudjuk, mert az mindig dilettantismusra vezet. Érdekesnek lehet érdekes, de hatása mindig felszínes.

Sejtem, hogy az érdekeltek mit fognak a fennebbiekre mondani. Jól van. Mi elfogadjuk azokat a nézeteket a vallástanításra nézve, sőt azok a mieink is, de hát hol vannak az iránytadó művek, a vallástanításra a jó kézi könyvek? El kell ismernünk, hogy ez ellenvetés nem éppen alaptalan. Nem bocsátkozhatunk itt annak részletes tárgyalásába, hogy a vallástanításra létező tankönyveink mennyiben ütnek meg a mértéket, de ki kell mondanunk, hogy a míg azok közül egy pár valóban kitünő, a „Szenttörténetek“ népiskoláink használatára két, esetleg három osztály számára elbeszélő alakban multhatatlanul újra irandók. A hittanra kitünő kézikönyvünk van; az erkölcsstanra is a „keresztény vallás elemei“ jó értelmezéssel használva igen alkalmas. A felnőttek számára kézikönyvvel nem rendelkezünk, pedig egy oly terjedelmű egyház történelemre, milyen a Ném et Károly budapesti ág. hitv. hitoktató jeles műve, nekünk is az ők számukra szükségünk volna.

De addig is, a míg az egyház módját találja, hogy ezekről gondoskodjék, a vallástanítást az eddiginél, az adott körülmények között is, hatályosabb módon lehet eszközölni. Az újabb időből kikerült tanítók, kik a neveléstan elveivel s a vallástanítás módszertánával is ismeretesek, tudni fogják, hogy a Szent történetek közül melyeket válasszák ki illető osztályu tanítványaik számára és hogy azokat mily alakban közölik. A kik pedig nem tudják és a régiebbek, szerezzenek meg oly jeles utmutató művet, mint a Dr. Kiss Áron „Vallástanítás módszertana.“ A felnőttek vallásos oktatását is lehet rendszeresebben vezetni, csak akarat kell hozzá. Minden lelkész tanulta az egyház történelmét, és növendékeihez mért eladásban bevezetheti gyülekezete ifjúságát a keresztény egyház tanulságos, nagy korszakaiba, megismertetheti kiváló főbb eseményeivel, hősies küzdelmével s gyöngeségeivel, fényoldalaival és árnyaival és saját egyházunknak is vonzó történelmével. Felesleges úgy hiszszük kiemelni, hogy a rendszertelen tanítások helyett mennyivel előnyösebb leend a gyülekezetek ifjúságára, hogyha ők az egyháztörténelemből megtanulhatják

ismerni a keresztény egyházak mult életét, érteni saját egyházunk elé-állását, hogyha ők betelhetnek az áldozatkészség és önfeláldozás hősi tényei emlékezetével. Az elődöknek az egy Isten hitéért, a kereszténység tisztább elveiért folytatott dicső harczeit látva annál nagyobb öntudatossággal lelkesülhetnek a munka tovább folytatására. És itt könyvhiányról se beszéljünk. Ott az „Unitárius Kis Tükör“, mely a növendékeknek is érthetőleg oly szépen tükrözi vissza egyházunk történetét. S mily alkalmas anyagul kínálkozik még abból egyházalkotmányunk, szervezetünk ismertetése s az egyházra vonatkozó fontosabb országos törvények, a melyeknek megtanításával azt eszközöljük, hogy népünk gyermekei minden nyomással és kényszerrel szemben önmaguk fogják szabadságukat és jogaikat védelmezni tudni.

És hogyha az egyháztörténelemmel végeztünk, ott a könyvek könyve: a szentírás, a melynek egyes könyvei ismertetésével és olvastatásával kell a vallástanítást megkoronázni. Olvasatni a próféta-
tákból, a zsoltáriró szent zsolozsmáiból, megizleltetni az evangelium édes vizét magokból az evangeliumi iratokból, megismertetni a hitnek, szentségnek és fiui engedelmességnek üdvözítő voltát a Jézus örök igéiből: megszerettetni a tanítványokkal a szentírás olvasását, hogy aztán le se tegyék, hanem az élet és üdvösség könyvével lépjenek az életbe.

Mit mondjunk még? Ima és ének legyen a kíséző zene a munkához!

Keresztényeket és hű egyháztagokat kell nevelni az egyháznak. Helyesirányu s rendszeres vallásos nevelés a célfelé mutat. Köves-
sük azt!

Sz.

PÁRISI LEVÉL.

Páris, 1885. szeptember.

(A vallásügyi minister körrendelete a református egyházak consistoriumaihoz. Az eltörölt katholikus theologiai karok helyett egy új tanszék felállítása a vallásbölcselet tanítására. Az egyház és a liberalismus Leroy-Beaulieu-től. — A halottak: Milne Edwards Henrik.)

Szerkesztő ur!

Ha ön a franciaországi református egyház orthodox vallási lapjait olvassa, hihetőleg bámulja, hogy azokban néhány hét óta nagyon heves cikkeket lát a vallásügyi minister ellen. E cikkek némelyike tullépik az illem rendes szabályain. Ez a boszankodás és hevesség a miniszternek arra a körrendeletére nyilvánult, melyet a református consistoriumokhoz intézett a papok fölszentelése ügyében. Ebben a körrendeletben azt rendeli a minister a consistoriumnak, hogy csak oly fiatal embereket szenteljenek fel, a kik francia oklevelet nyertek a theológiában való bachalaueratusról és a 24 évet betöltötték. Oly feltétel, melyet a törvény forma szerint megkövetel azoktól, a kik a nemzeti egyházban papok akarnak lenni. A mi egyházunk concordatumos levén, létele synallagmatikus szerződésen alapulván, mely a két szerződő felet kötelezi, az állam azt mondotta az egyháznak: neked lesznek papjaid, a kiket én fizetek s a kik ki lesznek véve a katonai szolgálat alól; de valamelyik francia egyetemen a theológiából bachalaureatust kell letenniök s 24 éveseknek kell lenniök. Az egyház aláírta a szerződést, mely a X. év germinal havától kezdődőleg törvény. Azok az egyházak, melyek nem egyesültek az állammal, nincsenek alávetve e kötelezettségnek és nem élvezik ezt az előnyt. Az állam nem foglalkozik velök, azok szentelhetnek fel oklevéllel nem bíró s bármely kora papokat.

Azt mondhatja ön, mivel a concordatum már megvan, s azt elfogadta az egyház, mely a mellett jól találta magát 80 év óta, nem értjük, hogy az orthodoxok miért lármáznak oly hevesen a minister ellen, a ki csak egy régi alaptörvényre emlékeztette őket. Azonnal nem fog ön bámolni, ha megtudja, hogy az orthodox egyházak és consistoriumok néhány év óta számba sem vették a törvény intézkedéseit, oly fiatal embereket is szenteltek fel, a kik nem végezték rendszeren a tanfolyamot, s csak felhatalmazó oklevelök volt; az is megtörtént, hogy olyant szenteltek fel, a kinek semmi tanulmányi oklevele sem volt. Ez egyébiránt az orthodoxok dolga volt; ha nem tartják szükségesnek a komoly tudományos képzettséget, hát lássák.

Igen, de eljárásokban számítás is volt. Mivel általában nincsen elegendő papjelölt, az orthodoxoknak mindig volt emberök készletben, kiket a szabadelvű egyházakba becsusztassanak. Ily módon lassan-lassan kezükbe kerítették volna az állomásokat s ily módon rövidebb vagy több idő alatt a consistorium, mely jelenleg nagyobbára libelaris papokból áll, azt vette volna észre, hogy a papok nagy részben orthodoxokká lettek. De a minister nem ettől a veszélytől félt. Mivel azok a fiatal emberek, a kik papok akarnak lenni, ki vannak véve a katonai szolgálat alól, az történt, hogy a katonai hatóságok bámulva látták, miszerint némely papjelöltek, kiknek zászló alá kellett volna állaniok, felszentelési okmányok alapján követelték, hogy a katonászkodás alól felmentessenek. Vizsgálat rendeltetvén ez ügyben, küldt, hogy a felszenteltek közül többen nem tettek eleget a törvény kívánalmainak; ez indokolta a jelzettel körrendeletet; s az orthodoxok azért panaszkodtak oly keservesen, mert ezáltal kivételtet kezőkből egy oly eszköz, melylyel a liberalis consistoriumokat ostromolták. Egy időre az orthodoxok soraiban annyira ment az elkeseredés, miszerint a liberalisok ellen azt az ügyetlen vádat emelték, hogy a minister az ők sürgetésére adta ki körrendeletét. Már helyesebb nézetre jutottak s lassanként lecsendesednek.

Emlékszik ön, hogy a katolikus theologiai fakultások a folyó év elején megszüntették. Azt lehetett remélni, miszerint rövid időn át-fogják látni, hogy a vallások tudományos tárgyalása nem mellőzhető kérdés. Valójában bajos képzelné a tanulmányok teljes keretével beállított egyetemet a vallásokra vonatkozó tudományos előadás nélkül. Ez annyira igaz, hogy magok a vallásnak legdühösebb ellenségei foglalkoztak avval, hogy mi módon lehetne pótolni a theologiai fakultásokat. Való, miszerint ők főképpen arra gondolnak, hogy ily tanítás azért szükséges különösen, hogy kimutassa az összes vallások haszontalan voltát. Ha reájok biznák a tanárok kinevezését, azok közül választanák, a kik minden vallási eszmének határozott ellenségei. Szerencsére a komoly ügyek intézése nincs ily szenvedélyeseknek a kezében. Ezek mellett az elfogult emberek mellett a komoly tanulmányoknak barátai sokan vannak, a kik azt mondják, hogy a tudománynak nem szabad részrehajlónak lenni, hogy annak vizsgálódní s tanulmányai tárgyát tisztelettel s teljes részrehajlatlansággal közölni kell. Világos, hogy az új tanfolyamot ebben a szellemben szervezik. Ezt annyival inkább reméljük, mert vezetését állítólag Renan urra bizzák. Hibáztatni lehet talán Renan urat, hogy vallásbölcselemi tanulmányaiban igen sok skepticizmust visz bé; de nem lehet tagadni, hogy azt mindig oly illedelmesen teszi, miként azt a tudományos vizsgálódás megkívánja. Az év végével megnyilando tanfolyam szervezésénél kétség kívül meghallgatják Renan ur nézeteit. Az államnak ez új alkotásánál kiválóan meg kell jegyez-nünk, hogy az az egyetemi rendes tanfolyamtól elkülönítve rendeztetik bé; szóval nem szerveznek a négy kar mellé egy új kart, mert ez a régi theologiai fakultás visszaállítása lenne. Ezt a tanfolyamot

egyszerűen hozzá csatolták az „Ecole des Hautes Etudes“ című intézethez. Ez a tanintézet, melyet Duruy a császárság korában közoktatási miniszter alapított, az egyetemtól egészen különállóság szerveztetett. A tanfolyamok nem nyilvánosak, mint a Collège de France-ban például, vagy a jogi tanfolyamokon. A kik abban a tanintézetben az előadásokat hallgatni akarják, kötelesek beiratkozni mint rendes hallgatók s kötelezik magokat, hogy a tanárok tanítását szorgalmasan hallgatják. Ez a tanintézet szép szolgálatot tett a történelmi bírálatnak, a philológiának és a természeti s más tudományoknak. Meglehet, hogy igen bölcsen cselekedtek, midőn a vallási tudományok tanítását az „Ecole des Hautes Etudes“-hez csatolták. Mivelhogy ez intézetnek egészen saját jellege és sajátzerű be rendezése van, a tanítás a nyugodtságra oly biztosítékkal bír, mely más körülmények közt nem lenne oly teljes.

Őn tudja, hogy a Collège de France-ban van egy tanszék a vallások történelmére számára; e tanszéken most az általán ismert Reville Albert hollandi volt pap van alkalmazva. Ez a tanszék nem egy a mostan alapított tanfolyammal; az első a vallások történelmére vonatkozik; az utóbbi a mulhatlanul szükséges történelemhez csatolja még a vallások lényegének alapos tanulmányozását. Vagyis bár az új tanfolyamnak körülbelül ugyanaz lesz a tárgya; de a tanítás részletekig menő voltánál fogva részletesebb, terjedelmesebb és gyakorlatiabb leendő.

„A szabadelvű katolikusok; az egyház és a szabadelvűség 1830-tól napjainkig.“ Irta Leroy Beaulieu. Ez a teljes czime egy könyvnek, melyet egy fiatal író, a ki nemeslelkűségével egy igen nehéz vallásbölcselemi és társadalmi problema megfejtését kísérlette meg, közelebről kiadott. Meglepetve a polgári társadalom és a katolikus egyház közt való folytonos összeütközéstől, megrémülve az elválasztó mélységtől, a mely naponta szélesbül azok között, megmagyarázni iparkodik e jelenséget. Nem csak megmagyarázni kívánta e jelenséget, de eléggé nem méltányolható nemességgel törekedett a kettőt közelebb hozni, hogy megszüntesse azt, a mit ő csak félreértésnek tart. De fájdalom, az ellentét nem félreértésen alapszik, alapja az eszmék különbsége, melyeket a fényes író minden tehetsége mellett sem bír összeegyeztetni. Sajnos, hogy annyi mélyreható gondolkodás, akkora bölcselmi felfogás, mely magában nagyon érdekes, oly ügy szolgálatára fordított, melyet nem lehet védelmezni. Ennek a könyvnek szerzője számos munkáiról ismeretes. Leroy Beaulieu Pálnak a nemzetgazdaság tanárának a testvére. Tehát a szerző oly gondolkodó családból való, mely a kérdéseket nem tárgyalja könnyedén. Sietek azért kijelenteni, hogy munkája nagyon érdekes, habár a lelkeket nem bírja meggyőzni. Az is elég, hogy megjelenhetett.

Miként lehet megszüntetni az egyház és társadalom közt való elválást? Ez a kérdés. A feladatnak többféle megoldását kísértették már meg. Egyik az ultramontan megoldás, egyik a liberalizmusnak az oktatás minden fokon való teljes kizárása s ez által annak a társadalomból való teljes elenyészése. Az egyház az ur, az állam az

alárendelt. Ezt a megoldást már gyakorlatba is vették, láttuk következését s azt is, hogy minő felháborodás, minő erőszakoskodás között szűnt meg. Ez rossz, nem lehet elfogadni, véli az író. A másik megoldás, melyet az első ellenében egy időre gyakorlatba is vettek, a jakobinus radikalizmus, a mult évszáz végéről. A fő ellenség, mondja ez iskola ma is, a katholicizmus, azaz az egyház; tehát el kell törülni a katholicizmust. A radikális iskolának az az elve, hogy ez által az egyházat megfojtsa, éppen oly esztelen, mint az egyház törekvése, hogy az egyéni szabadságot megsemmisítse. Ez a tekintély és a szabadság folytonos harcza, mindenik ellensúly nélkül akarván uralkodni. Az egyiknek túlzásai szükségesképpen ellenhatást idéznek elé a másik fél részről. Ez tehát nem jó módja a megoldásnak, s Leroy Beaulieu ur éppen ugyennem helyesli, mint az elsőt.

A tisztábban látó értelmes és tiszta öntudatos emberek előtt egy más nem kevésbé radikális, de sokkal termékenyebb és áldásosabb megoldás mutatkozik. Több oly gondolkodó, kik csak a politikai stabilitást és a társadalmi békét tartják szemök előtt, meglepetve tapasztalták, hogy az az állandó antinomia, mely a katolikus országokban az állam és egyház közt van, a protestans országokban nincs meg. A nélkül, hogy e ténynyel elszámoltak volna, a mit egyébiránt könnyű megmagyarázni, a tényt kiemelték. Némely mélyebbreható, vagyis logikusabb szellemek tovább mentek, s így szólottak: az ember nem mondhat le arról az egyéni szabadságáról, hogy szabadon gondolkozzék és gondolatát nyilvánítsa. A mi igaz az egyes emberre nézve, az igazság a népre nézve is. A katholicizmus egyházi szervezetével, papságával, dogmaival, rendszabályaival, szellemével nem fér össze ezzel a szabadsággal, hisz azok ennek megannyi tagadásai. Mit kell tehát tenni a katolikus népeknek? Egyszerien el kell hagyniok a katholicizmust, s egy oly vallásformát, például a protestantizmus valamely ágozatát, kell elfogadniok, a mely jobban talál értelmi és erkölcsi szükségéikhez. Azok közül az ismeretes bölcsészek közül, a kik ezt a megoldást szóval s irodalmi uton ajánlották, csak Lavaley urat Belgiumból és Renouvier urat Franciaországból említem meg, a kik következetességből protestansokká lettek.

Az igazat megvallva példájok nem volt nagyon ragadós, Franciaországban különösen éppen nem lehet ily irányu mozgalmat jelezni; de el kell ismernünk, hogy a vallástalanság a legmagasabb fokra emelkedett. A népség egészben véve, bár némi ellenszenvet vagy teljes közönyösséget tanusít a katholicizmus iránt, éppen nem közeledik a protestantizmushoz. E szerént úgy látszik, hogy ez a megoldás, mely a legjobb lenne, teljességgel nem sikerül Franciaországban. Van tehát három megoldás, melyek közül a két első jelentékeny veszedelmet okozna kárpótlás nélkül; a harmadik kivihetetlen. Miután Leroy Beaulieu ur mind a hármát sok éleselméjűséggel és finomsággal részletesen tárgyalta, elhagyja mint haszontalanokat s felállítja a maga thesissét: a szabadelvű katholicizmust. Nem bocsátkozom a szerző eladása és érvelése részletes tárgyalásába; tullépném előmbe irt határumat. Be akarja bizonyítani, hogy a

katholicizmus és a politikai szabadság nem összeférhetetlenek. Ha a jelenségek az ellenkezőt bizonyítják, annak az az oka, hogy azok a kik azt mondták s őszintén is hitték, hogy szabadelvűek a politikában, sok hibát követtek el. Tehát az embereket, nem az intézményt kell hibáztatni. A katholicizmus az ellenkező állítások ellenére, mindig alkalmazkodik a szabadelvű politikai alakulásokhoz. A katholicizmusban, politikailag szólva, a tények igen gyakran megcáfolják a theoriákat, melyek abszolútak ugyan, de sok alkalmazkodást megtérnek a gyakorlatban. Állítása bizonyításául megindító rokonszenvvel előadja Lacordaire és Montalambert szabadelvű iskolájának történelmét 1830 óta.

Leroy Beaulieu ur könyvének ez az egész része kiválóan érdekes, mert érzi az ember, hogy az ifju publicistát oly mély meggyőződés lelkesíti, mely vonzó lenne, ha az ember csakhamar észre nem venné, hogy a kérdésnek egy, még pedig nem csekély részére, nincs figyelemmel. Midőn az 1830-ki szabadelvű katolikus iskoláról beszél, azt is látnia kell vala, mennyire nyomasztó, mily szomorú vége volt mindenik vezérférfiának, okát kellett volna annak is adni, hogy miért állott elé az ellen 20 év mulva oly hatalmas ellenhatás. Hihető, hogy látta is ennek belső alapokát, az egyedül és mindig igazat, éppen a katolikus egyház elvében, mert azt gyengíteni igyekszik oly subtilis különböztetéseket tevén, a melyeket például az *Univers* című lap pártja büszkén és megvetéssel utasít vissza. Valójában lehetetlen is az elmélet és gyakorlat közt ezeket a megkülönböztetéseket tenni. A szabad, független lelkiismeretről való beszéd nem katolikus eszme s nem is lehet; mikor a lelkiismeret függetlenségét megengedted, a katolikus egység elenyészett. A római hatalmas hierarchia egyébaránt ezt soha sem is fogja megengedni. Nincsen-e ott a történelem mindennapi tényével, hogy megmutassa nekünk, miszerént mindazok, a kik a katolikus papság soraiban függetleneknek mutatták magokat, kénytelenek voltak vagy kilépni, vagy alázatosan hódolni. Leroy Beaulieu ur abban a mindennapi tévedésben van, hogy a katholicizmust a kereszténységnek tartja. A katolikus növelés éppen azt a nagy rosszat csinálja, hogy nem engedi látni e két szó közti különbséget, katholicizmus és kereszténység. Kevés hítja, hogy nem áthidalhatatlan mélység választja el a kettőt. Ha a Leroy Beaulieu által nyújtott megoldás jobb is, mint a melyet az Ultramontanizmus vagy Jakobinizmus nyújt, elmondhatjuk róla, hogy még kevésbé valószínű, mint a protestantizmus által való megoldás; ez utóbbi egy vagy más formában előbb-utóbb; a liberális katholicizmus által nyújtott pedig soha sem valószínű.

Azért foglalkoztam hosszasan e könyvvel, mert nemes inspiratiója és céljánál fogva közfigyelemre méltó. S talán azért viseltünk oly nagy rokonszenvvel a mély bölcselmi érettséget tanúsító szerző iránt, mert ügyét előre elveszítettnek tekintjük; habár sok erőt fejt ki, hogy azt megmentse, vagy legalább enyhítő körülményeket érvényesítsen.

Julius hónap utolsó napjainak egyikén igen népes és válogatott közönség gyűlt össze az Oratoire templomba. A Francia Institut öt osztályaiból a tudomány képviselői gyűltek össze, hogy a tudományok kara fejének az Institut, több más bel- és külföldi tudós társaság tagjának, Milne-Edwards Henriknek végső tisztességtételén jelen legyenek. A pap Viguié ur azzal a nagyszerű stylussal, melynek ő birja a titkát; avval a méltóságos és emelkedett accentussal, melyet mindig szerencsésen megtalál, valahányszor méltó körülmények arra alkalmat szolgáltatnak, ecsetelte jeles hitrokona életét, kit hosszas dicsőségteljes pályájáról a halál elragadott. A mély vallásos érzéstől áthatott beszédet nagy érdeklődéssel és figyelemmel kísérte a válogatott hallgatóság. A mi tudósaink nagyobb részének ritkán van alkalmok, hogy a vallásról oly beszédet halljanak, a milyen illik, és az ilyenek valóságos innepélyek mind reájok, mind az illető papokra nézve, midőn a léleknek, az örök életnek kérdései illő emelkedettséggel és méltósággal tárgyalatnak. Viguié beszéde kitünő benyomást tett tudós hallgatósága lelkére és szívére.

A jeles halott 1800-ban született Brugesben, tanulását Belgiumban kezdette s Párisban végezte be. Miután tudorrá léptettetett elé, az orvosi gyakorlat helyett kizárólag a természeti tudományokra adta magát. 1838-ban november 9-én a tudományok akadémiájának tagja lett a híres Cuvier helyébe; az állattan tanára volt a muzeumban és a tudományos fakultáson, egészen a múlt évig, a mikor fia lépett helyére, a ki méltóan halad apja nyomdokain

Milne Edward számtalan tudományos munkát irt s tekintély volt az állattanban.

CHARRUAUD.

GYÖNGYMONDATOK.

(Ujkori iróktól.)

Arany.

Arany ajtót nyit, s nem ritkán úgy eltántoritja még Diána vadászait is, hogy a vadat orzók felé terelik. Arany megöl igazat, és megment tolvajt, — s néha bitófára viszen tolvajt és igazat. *Shakespeare.*

A ki aranybányára talált, megkapta az utat pokol felé. *Petrárka.*

Az arany a lelket mindenre ráveszi s erejéből kivetkezteti, átmeneti utat nyit az örök között; összetöri a szírteket menykőütésnél hatalmasabban; a szemérmesség és élet elleni leselkedések ostromszere. *Petrárka.*

Arcz.

Az emberi arczot a lelkiismeret és az élet idomitják, és számtalan titokteljes barázdák nyomai ülnek rajta. *Hugó Victor.*

A ránczok a homlokon fedeleetlen koporsók. *Börne.*

Az arczon vékonyabb levén a bőr, átlátszóvá leszen, és egész izlés ömlik el rajta, hogy így az arczulat kedves és vonzó színt nyerjen. Ha a bőr rajta még vékonyulna, lyukacsain át a vér az arczot ellepné, mintha lehántva volna. Ki mérsékelte azt így? ki színezte így, hogy oly külszépség álljon elő, melyet még a rajzolók is megbámuljanak s csak hiányosan másolhassanak? Ez az istenség szépművészeti kiállítása. *Fenelon.*

Az emberek jelleme arczukon feltűnik. Minden szenvedélynek az arczon külön vonala van; annak hosszas tartósságával a megfelelő arczvonala kitörölhetlenné leszen. *Kleist.*

Ármány.

A hamisnak is van tudományos rendszere, a lelkiismeretet erőszakosan tévutra vezető sophismája a józan észszel szemben. Nagyon hajlékony, kérelhetlen, mozgékony logika áll rendelkezésére, mely az igazságot a sötétben mesterileg tudja szétzuzni. Olyan az, mintha a sátán egy ökölcspással illetné az istent. *Hugó Victor.*

Kiknek kenyerere az ármány s irigység, a legjobbat is megmarni készek. *Shakespeare.*

Kinek életét szenny terheli, beszennyezné az egész világot, hogy lelki rondasága oly kirívó ne legyen. *Dózsa Dániel.*

Közli: **Kiss Mihály.**

IRODALMI ÉRTESTŐ.

„A mondat dualismusa.“ E czim alatt a Magyar Tud. Akadémia nyelv- és széptudományi osztálya köréből egy nagybecsű értekezés jelent meg Brassai Sámuel r. tagtól, folyóiratunknak igen t. dolgozótársától. Ebben az értekezésben a mondat dualismusról „A magyar mondat“-átan kifejtett nézeteit Georg von Gabelentz nézeteivel erősíti az író. Georg v. Gabelentz újabban ugyanarra az elméletre jött, melyre nagynevű tudósunk már régebben jutott, t. i. hogy „a mondatban nincs dualismus“, a dualismust szűkebb értelemben véve. A tágabb értelemben vett dualismus Brassai szerint röviden abban áll, hogy a mondatnak két része van. Az egyik a rendben első, elkészíti a hallót a mondandónak felfogására. Nagy nyelvtudósunk értekezését bizonyára örömmel fogják olvasni mindazok, a kiket a nyelvtani kérdések érdekelnek. A füzet ára 60 kr.

Egy másik kiváló értekezés csakugyan a nyelv és széptudományi osztályból „A kúnok nyelvéről és nemzetiségéről.“ Gróf Kuun Géza t. tagtól, kitűnő dolgozótársunktól. A tudós gróf, Gyárfás István, történelemírónak azzal a nézetével szemben foglal itt állást, hogy a kúnok valóságos magyarok s nyelvök a magyarnyelvnek csupán dialektusa. Szerinte a jász kunok törökök voltak s e nézete mellett, melyet már a Code x C u m a n i c u s-hoz irt bevezetésében kimondott, most újabb erősegeket hoz fel. Az összehasonlító nyelvészetben szerzett nagy készültséggel tárgyalja a kérdést. Tiltakozik azonban az ellen, hogy a miért a jász kúnok nyelvét és nemzetiségét török-tatárnak állítja, pártolója lenne annak a véleménynek is, hogy a székelyek nem a régi húnok származékai, hanem későbbi határőri telepítvények. A nyelvtudomány és történelem művelőire nézve nagyérdekű füzet ára 40 kr.

Angelo De Gubernatis, a tavasszal nálunk utazott jeles olasz író, közelebről „La Hongrie politique et sociale“ czimű munkát adott közre, Joseph Pellas kiadásában Florence-ben. Művét kedves barátjának, Kuun Géza grófnak ajánlja, a kitől először tanulta Magyarországot ismerni és szeretni. Egyházunkról is egy pár lapon rokonszenvesen emlékezik meg, de az unitarismus megítélésében téves a kiindulása. Ő ugyanis abban a feltevésben van, hogy a mai unitarismusnak hitformája ugyanaz, a mi a múlt száz évben megirt „Summa universae theologiae christianae secundum Unitarios“ czimű munkában. E mű az olvasásra igen nehézkes és e körülménynek tulajdonítja, hogy az unitarismus nálunk e száz esztendőben nagyobb terjedést nem vett. Azt ajánlja, hogy Summá-nk szóhalmazait vonjuk össze egy egyszerű, tiszta formára. Ha ismeri vala a magyar nyelvet és olvasni tudja hittani könyveinket, meggyőződhetik vala arról, hogy hitelveink elég egyszerűen és tisztán vannak kifejezve; hogy mi hívek kívánunk lenni önmagunkhoz s készek vagyunk

„regarder en face toute la vérité“; s viszonyaink alaposabb ismeretével az unitarismus akadályait főleg tőlünk nem függő körülményekben s az emberek nem eléggé őszinte voltában találhatja vala. Különben a meleg rokonszenvet, melyet az unitarismus „fénylő és jótékony csillaga iránti“ reménye és ama hite kifejezésében nyilvánít, hogy „ez a vallás az emberiség elfásult szellemébe új életet lehelhet,“ egy oly kiváló szellemű író részéről, nemcsak köszönettel fogadjuk, de nagyra is becsüljük. Nem a mi feladatunk a munkának más részéről szólni, de ki kell emelnünk, hogy szép nyelven van írva és az egészet a hazánk iránti szeretet lengi át. S ha az a kritika férhetne is hozzá, hogy néhol ismeretése terjedelmét a dolgoknak vagy személyeknek nem a fontossága, jelentősége szerint méri, mindemellett is e munka minden méltánylatra és elismerésre érdemes. Ára 6 franc.

„A vasárnap“ című vallásos néplap pártolására Czelder Márton szerkesztő felhívást közöl. E lap már öt éve, hogy fennáll s hasznos olvasmányai méltóvá teszik a pártfogásra. A Vasárnap ára egész évre 2 frt.

KÜLÖNFÉLÉK.

— **Richmond Anna utódai Kolozsvárt.** Ifj. Fretwell János ur, ki a kereszturi középiskola javára Angliában saját prédikálásaival igen szép összeget gyűjtött, Amerikában egy jómódu és igazán keresztényies érzelmű unitárius asszonyt arra nyert meg, hogy a kolozsvári főiskolának legyen jóttevőjévé. E kegyes asszony: Richmond Anna a Fretwell szavaira nemcsak szívet, hanem erszényét is megnyitotta és egyszerre 5000 doldárt (több mint tizezer forint) ajánlott fel főiskolánkban egy tanári szék azonnal való felállítására. Az összeg olyformán adatván, hogy abból egy tanár fizetése fedeztessék addig, a míg az tart, néhány év múlva a Richmond Anna utódai, jelesen Richmond Walter és Richmond Karolina az alapító halálával átlátván, hogy az alap elfogy, 1882-ben — a mikor Kovács János barátunk Amerikában járt — az akkor meglevő részt kiegészítették tizezer dollárra és azt mint állandó alapot be is küldötték E. K. Tanácsunkhoz. Ez alap kamataival jelenleg egy tanári állomást fedez, sőt önmagát is némileg gyarapítja. Ez alapítvány fontosságát és horderejét csak akkor tudjuk kellően méltányolni, ha meggondoljuk, hogy iskoláink fentartása mily áldozatokkal jár.

Most közelebről azzal a kellemes hírrel lepett meg Kovács barátunk, hogy Richmond Anna utódai, Richmond Karolina s a Richmond Walter fia Knight és utitársuk Bowen Ednah kisasszony látogatásukkal tisztelnék meg. Az E. K. Tanács e hírt örömmel vevén, kimondotta, hogy e hitrokonainkat a maga vendégeinek tekintti. A vendégek fo-

galására s ittlétük alatti vezetésére Kovács János és Boros György tanárokat bizta meg.

Richmond Károlina és barátnője Bowen k. a. már esztendő óta időznek Európában, Richmond Knight tanulmányait bevégezve, a nyár óta utazik Európában. October 23-án érkeztek s három napot időztek Kolozsvárt, mialatt egyházi és társadalmi viszonyok megismerésére szorítottak, s egyes családoknál látogatásokat tettek. Résztvettek az isteni-tiszteletben, meglátogatták az iskolai kórházat, a Dávid Ferencz emlékkövét, az iskolát és az iskolai könyvtárt. Látogatásukból különösen két momentumot kell kiemelnünk. Vasárnap, midőn az E. K. Tanácsgyűlését tartotta, megjelentek a tanácsteremben. Richmond Károlina meghatottsággal látta ott édes anyja arczképét az unitárius egyház jelesei és jóltevői között. A képet nagyon jónak találta s Sárdi István festőnek elismerését és köszönetét nyilvánította. Ferencz József püspök ur a tanács és az unitárius egyház nevében meleg hangon üdvözölte, felkérvén hogy az E. K. Tanács köszönetét a Richmond családnak, s üdvöző iratát az Amerikai Unitárius Társulatnak személyesen vigye meg. Mire a kisasszony röviden és meghatottan felelt, biztosítván az E. K. Tanácsot arról, hogy az ő, valamint unokaöccse tisztelete és rokonszenve ezután még nagyobb lesz a magyar unitáriusok iránt, kik az ő szeretett édes anyja emlékét oly nagy tiszteletben tartják.

Ezután a vendégek az iskolai nagy teremben jelentek meg, hol az ifjuság várta. Ajtai János III. éves papnövendék egy csinos beszédben üdvözölte angolul, mire Richmond ur rögtönözve egy szép és tiszta gondolkozású, jeles képzettségű ifjura valló beszédet mondott, melyből érdemesnek tartjuk a következőket ide iktatni:

„Kedves ifju barátaim! Sajnálom, hogy nem tudok az önök szép nyelvén felelni arra a szíves beszédre, a melylyel minket egyikök oly ékes szavakban üdvözölt. Minket, kik ide mint idegenek jöttünk idegen országba és még sem voltunk idegenek, az önök tisztelt igazgatója és tanári kara oly szívesen fogadtak, hogy ugy érezzük magunkat, mintha itthon s valódi testvéreink között volnánk, a minthogy valósággal azok között is vagyunk a szó igazi keresztényi értelmében. . . .

Én magam is collegiumot végeztem s a nevelés ügye különösen érdekel. Engedjék meg barátaim arra serkentenem, hogy azokat a tudományokat, a melyeket itt tanáraik önök elébe tárnak, tanulmányozzák szorgalommal és buzgósággal, mert így biztosan elérik azt, a mi önökre vár, hogy egykor a nemes magyar nemzetnek hasznos fiai legyenek. Tegyenek meg mindent azért, hogy liberalis nevelésben részesüljenek. A nevelés az az arany kulcs, a melylyel a tudomány valódi tárházát fel-

nyithatják és így megszerezhetik azt a vagyont és erőt, a melylyel ő n magoknak nevet, hazájoknak pedig a világ nemzetei között oly állást segítenek szerezni, a milyent az méltán megérdemel.

Ez a collegium az unitárius hit szülötte s mint az, ugy ez is szilárd alapra van helyezve. Midőn Dávid Ferencz 1566-ban Kolozsvárra jött s a lakosságot az unitárius vallásra térítette, egy kőre állott fel, melyet ma én is láttam, elmondhatjuk tehát, hogy az unitárius hitvallás e városban sziklára van építve s hogy tehát gyermeke e collegium is hasonlóan biztos alapon áll. Önök, kiknek liberalis vallások és nevelésök van, oly balmat tartanak kezökben, mely ha a kettő egyesül, előbbutóbb elfogja oszlatni maga körül a tudatlanságot és babonát.

Midőn a collegium kapuján beléptem, a homlokzatra ezt láttam felírva: „*musis et virtutibus communitas unitariorum reedificavit 1806.*“ Én arra kérem, hogy ismerkedjenek meg azokkal a muzsákkal vagyis szerezenek oly jártasságot a tudományokban és művészetekben, hogy önök legyenek a mesterek, azok pedig engedelmes szolgálók. Továbbá gyakorolják magokat azokban az erényekben, a melyek minden nemes léleknek tulajdonai, hogy így naponta jobbá és nemesebbé legyenek s biztosítsanak oly nevet, a mely megállhasson amazoké mellett, a kik valamint a multban mindent megtettek, ugy a jelenben sem mulasztanak el semmit, a mit a testvériség érdekében s az emberiség javára tehetnek. Ismételten köszönöm szivességöket.“

Vendégeink kedden reggel Ferencz József püspök uralral és Kovácscsal elmentek Gyéresre a Paget János meglátogatására s onnan Kovács Tordára és Toroczkóra kalauzolta, hol igen szivesen fogadták. Szándékuk Budapesten hosszasabban időzni, hogy a kiállítást megnézzék s a budapesti eklklésia ügyeivel megismerkedjenek. Ez évet még Euróában fogják tölteni s a jövő év első felében indulnak haza. Isten vezérelje jobb kezével s vigye haza jó egészségben szabad hazájukba édes övéikhez!

Az erdélyrészi ev. reformált egyházkerület f. évi sept. 20—23 napjain rendkívüli közgyűlést tartott. A gyűlés összejövetelének célja első sorban az új püspök, Szász Domokos beigtatása volt, mi nagy ünnepélyességgel ment végbe. A beigtató beszédet Szász Károly dunamelléki püspök mondotta költői s biblikus szellemével mély benyomást téve a hallgatóságra. Az eskü ünnepélyes letétele után az új püspök üdvözlete következett: „Az én igám gyönyörűsége, az én terem könnyü“ — krisztusi mondás alapján tartott székfoglaló beszéd a hallgatóságot egészen meghódította. Szász Domokos szónoki ereje a szó teljes értelmében excellált. Beszéde mesterileg szerkesztett s szónokilag előadott beszéd volt. Az új püspök a homagialis esküt az eddigi gyakorlattól eltérőleg nem a kormánybiztos kezébe, hanem ő felsége a

királyéba teszi le. A gyűlés tárgyai közül még felemlítjük a főjegyzői hivatal betöltését, melyre Szász Gerő kolozsvári lelkész és esperes választatott meg, kinek ez állásában szerencsét kívánunk. Ezen a gyűlésen tárgyalattak a codificált törvények is. 93 §-on mentek keresztül, a többi a jövő rendes közgyűlésre halasztatván.

A püspöki szállás idei főtanácsunk határozata következtében oct. 1-én áttételeztetett vallásközönségünknek a collegiummal szemben fekvő épületébe. Egyh. főtanácsunk igen bölcsen intézkedett, midőn az eddigi püspöki szállásnak a collegiumhoz való csatolását kimondotta, mire valóban égető szükség van s egyttal püspöki szállásul oly lakást jelölt ki, mely arra valóban alkalmas.

Kinevezés. Ferencz Károly marosvásárhelyi kir. táblai bíró kuriai bíróvá neveztetett ki Budapestre. Örömmel jegyezzük fel egyháztanácsos afiának ez eléléptetését, annál is inkább, hogy egyházunkból is ért már egyet az a szerencse, hogy kuriai bíró legyen. A megérdemelt állásban szívesen üdvözljük.

Uj unitárius templom. A bodoki unitáriusok leginkább a saját körükben gyűlt adományokból egy szép kis templomot építettek, s oct. hó 4-én ünnepélyesen fel is szentelték. A felszentelést, melyre a vidékről is sokan jelentek meg, Lőfi Áron köri esperes, Török Sándor kőrisspataki s egyszersmind bodoki és Kiss Sándor laborfalvi lelkész afiai végezték. Hitbuzgóság s egyházszeretet lakozzék az uj templom falai között!

A budapesti országos kiállítás. Mire e sorok világot látnak, az országos kiállítás be lesz rekesztve. A gyönyörű park, melylyel kertészetünk remekelt, a parkban emelkedő csarnokok és pavillonok, melyek építészetünk magas színvonalát tüntették fel, nem lesznek többé a főváros, a vidék s mondhatni a szomszéd nemzetek bucsuhelyei. Hat hónapi nemzeti ünnep volt az a hazára, Európának bemutatott közgazdasági fejlődésünk feletti örömünk ünnepe. Iparunk, mezőgazdaságunk s annak egyes ágai, az erdőszet, bányászat mellett, fel lett tüntetve a közoktatásügy s annak segéd eszközei és eredményei, melyben egyházunk is részt vett mint kiállító. Első országos kiállításunk volt, de miután oly fényesen sikerült, nem az utolsó. Iparunk versenyképessége el lett ismerve, mezőgazdaságunk európai hírneve nagyban öregbedett. A kormány érmeikkel jutalmazott; a nagy közönség és a külföldi vendégek elismeréseket azzal fejezik ki, hogy mintegy fél millió forint árut felvásároltak; s ezutáni eredményét alig lehet kiszámítani. Megrendelésekre számíthatunk kívülről, de benn felköltötte a meggyőződést, hogy versenyképesek vagyunk, mi a jövőben milliókat fog ben marasztani a hazában. Anyagi haszna mel-

lett fejtette az izlést, a fővárost és a vidéket, hazánkat és a külföldet közelebb hozta egymáshoz. Erkölcsi bátorságunkra erősítőleg, szellemi emelkedésünkre buzdítólag hatott. Betetőzi az eredmények sorát az a politikai nagy jelentőség, hogy kinyitására, megtekintésére, bezárására, lejött az udvar; a leendő magyar király fenséges atyjához mint a kiállítás védnöke magyarul szólt, magyarul lett fogadva; az európai diplomatia hallotta, hogy nemzetünk ismét belépett az európai kultur nemzetek sorába. Az udvar példája hatott, megjöttek a szomszéd népek és nemzetek, Európa korona-hercegei, meghozták rokonszenvezésök kijelentését, haladásunk feletti örömök kifejezését. Lentjárt, s a bezárásra is várják a király asszonyt, hogy alkalmat adjon a nemzet kifejezhetetlen szeretetének, tiszteletének és hódolatának. Nem tudjuk, az udvar, a kormány, a főváros, a kiállítók, az intézők, vezetők, a fellelkesült nemzet, a lelkesítő külföld hoztak többet a sikerre, de a siker oly nagy, hogy dicsőségéből mindenikének gazdag rész jut. Még a gondviselés is kegyes volt, ragyogó nyár, semmi csapás. S most a midőn a vezetők itt állnak mint egy nyert győzelem után, Gr. Széchenyi keresk. minister, dr. Matlekovics államtitkár mint kiállítási elnök, gr. Zichy Jenő, dr. Schnierer igazgató, Balog Vilmos erdélyi hasánkfia mint titkár babéraikon megnyugodhatnak, de meg is kell nyugodniok, mert emberfeletti munkát végeztek. De ha munkájok nagy és fáradságos volt, a nemzet elismerése sem kisebb irányukban. Mindeniknek legyen meg az övé. De hogy a kiállítás oly magas színvonalra emelkedett, hogy csaknem világhiállításá fejtett, az anyagi kérdés ezen megszellemítése, az egész alkotás és vezetés nagyszabásu felfogásának, kifejezésre juttatásának s így kulturánk bemutatásának, mondhatni civilisatiókn kiállításának érdeme a Matlekovicsé marad. — Ky. L.

Beküldetett a székely-kereszturi állami segélylyel fenntartott alsófoku ipar és kereskedelmi iskola Értesítője 188 $\frac{1}{2}$ -ről. Szerk. Belle László. Az értesítőt egy „az izlés fejlesztésére“ buzdító czikk nyitja meg, Gombos Sámuel tanártól. Tanerők sz. 2; tanulóké 55.

Gyászhir. Derzsi Károly budapesti lelkészársunkat megrendítő csapás érte. Egyetlen fiát, Derzsi Gézá f. évi sept. 18-án hosszas szenvedés után elvesztette Tordán, hová üdülés végett vitte volt. Őszintén osztozunk fájdalomában. — A J a k a b h á z y-családnak Siménfalván ismét gyásza van. A múlt évben vesztette el derék fejét: Jakabházy Zsigmondot. Folyó évi oct. 21-én pedig legjobb támaszát, J a k a b h á z y Bélát, székely-kereszturi segédszolgabíró 46 éves korában. — Kolozsvárt az általános tiszteletben álló ügyvéd Haller Rezső családját megrázó csapás találta nagyreményü fiok Rezső ne-

gyedéves orvosnövendéknek végzetes halálában. Mély részvéttel jegyezzük fel e fájdalmas esetet.

Folyóiratunkról a Sárospataki Lapok f. évi 41. számában, a magyar prot. egyházi irodalomról szólva, ezeket írja: „Az unitáriusok nem szerkesztenek egyházi lapokat, hanem minden erejüket a „Keresztény Magvető“-re, ez igazán kitünő folyóíratra fordítják.“ . . . . „Az unitáriusoknál a „Keresztény Magvető“ virágzik, az unitárius buzgóság a művelt világiakat is előfizetőkkel, sőt kétszeres díjt fizetőkkel teszi. Azonkívül ott voltak Simén Domokos művei. Ő a maroknyi unitáriusság buzgalmára támaszkodva, több jeles művet adott ki. Mi az oka annak, hogy a „Keresztény Magvető“-nek alig van néhány reformatus előfizetője, holott csaknem oly érdekes reánk nézve is, mint magokra az unitáriusokra? Mi az oka annak, hogy Simén Domokos műveiből, melyek tulajdonképpen nem unitárius művek, hanem a szabadelvű theologia kiváló termékei, nagyon kevés kelt el a reformatusok között?“ Közöljük e sorokat főleg azért, mert azokban elismerését találjuk ama törekvésünknek, mely szerint folyóiratunkkal nemcsak az unitárius egyháznak, hanem általán a szabadelvű protestantizmusnak kívánunk szolgálni. Köszönettel vesszük a fennebbi sorok igen t. írójától, Zoványi Jenő urtól, hogy azt oly érdekesnek ismeri el a reformatusokra nézve is, mint magokra az unitáriusokra. De szolgáljanak egyszersmind az ő sorai mind nekünk, mind pedig olvasóközönségünknek buzdításul arra, hogy a „Keresztény Magvető“-t minél inkább virágoztassuk és általán egyházi irodalmunkért szellemileg és anyagilag áldozni meg ne szünjünk!

A Dávid Ferencz-egylet választmánya megkezdette működését. Az első gyűlésen elhatározta, hogy az alakuló közgyűlés jegyzőkönyvét ki fogja nyomtatni és szét fogja küldeni, remélvén, hogy ezáltal az egylet céljáról és törekvéseiről legtisztább felvilágosítást nyújthat az érdeklődőknek. Az E. K. Tanács az egylet alapszabályait az egyházi Főtanácstól kapott felhatalmazás értelmében helybenhagyta és megerősítette s a választmány rövid idő alatt ki fogja nyomtatni. E helyen is tisztelettel kéri a választmány mindazokat, a kik aláírási iverket kaptak, valamint az ügy barátait is, hogy sziveskedjenek az aláírásokat legkésőbb december elsőjéig beküldeni. Az egylet érdekében való szives közreműködésre híveinket felhívjuk.

Boros György,
titkár.

ARANYKÖNYV.

Szentkirályi Árpád ajándéka.

Igen tisztelt szerkesztőség!

Az igen t. szerkesztőség szives engedelméből legyen szabad igénybe vennem a Ker. Magvető „Aranykönyv“ című rovatát a következő közlemény-nyel:

Méltóságos Szentkirályi Árpád, a székely-kereszturi unitárius egyházkör gondnoka, szeretett leányai, u. m. Szentkirályi Gábrriel és Szentkirályi Lenke kisasszonyoknak szent Mihály napján történt konfirmálások alkalmával és az uri szent vacsora először vételének emlékére egy urasztali boros poharat aján-dékozott a nők számára, melynek értéke 35 frt. A poháron ezen felirat olvas-ható: Szentkirályi Gábrriel és Lenke 1885. szeptember 27.

E valóban értékes pohár sokszoros emléket örökít meg. A jószívü ne-mes adakozót és családját éltesse az Isten hosszasan önmaguk és kicsiny egyházunk örömére.

A gagyai unitárius szent ekklézsia nevében

Gagy, 1885. october 15-én

Gálfalvi János
unitárius pap.

Tűzkárt szenvedett szent-miklósi ekklézsiánk és lelkész afa segé-lyezésére gyűlt kegyes adományok.

1. A b r u d b á n y á r ó l: Barabás Abel 50 kr. Rákosi István 1 frt. Özv. Rákosiné 1 frt. Ternovián János 50 kr. N. N. 6 kr. Nagy Ferencz 10 kr. Fe-renczi Mihály 20 kr. Székely Samu 20 kr. Pálffi Sámuel 2 frt. Ifj. Ürmösi La-jos 20 kr. Mikó Dezső 1 frt. Ürmösi Károly 30 kr. Ürmösi József 40 kr. Sza-bó György 20 kr. Szőcs Albert 30 kr. Jancsó Márton 60 kr. Nagy Károly 1 frt. Özv. Árkosi Kárelyné 50 kr. Gelei Kálmán 1 frt. Ekklézsia 2 frt. Összesen **13 frt 6 kr.**

2. B u d a p e s t r ől: Derzsi Károly 3 frt. Hajós János 3 frt. Végh Jó-zsef 2 frt. Buzogány Áron 2 frt. Bedő Albert 3 frt. Dr. Székely Ferencz 3 frt. Sebes Pál 1 frt. M. Farkas Sándor 50 kr. Ürmösi Miklós 1 frt. Faluvégi Áron 50 kr. Dávid Gyula 1 frt. Becsák János 50 kr. Kozma Józsa 50 kr. Kozma Jenőke 50 kr. Székely Mihály (Lippa) 1 frt. Egyházközség 5 frt. Összesen **27 frt 50 kr.**

3. K o l o z s v á r r ó l: Péterfi Dénes 2 frt. Szabó Mózes 2 frt. Berde Áron 2 frt. Valaki 5 frt. Dr. Gálfiné 1 frt. Dr. Bartók István 1 frt. Molnár Sándor 1 frt. Kőváry László 2 frt. Fekete Pál 2 frt. Özv. Ferenczi Mózesné 1 frt. Özv. Farnos Elekné 1 frt. Özv. Kriza Jánosné 1 frt. Özv. Groisz Gusztávné 1 frt. Haller Rezsőné 1 frt. Ürmösy Gyula 1 frt. Jánosi Gerő 1 frt. Mikó Imre 1 frt. Szász Ádám 2 frt. Özv. Gyergyai Ferenczné 2 frt. Ürmösy Lajos 1 frt. Magya-ri Géza 1 frt. Magyar Mihály 1 frt. Gyulai László 1 frt. Valaki 40 kr. Berde Mózes 1 frt. Kőváry Mihály 1 frt. Keresztély Kálmán 50 kr. Pataki Lajos 50 kr. Id. Lászlószki Samu 1 frt. Ifj. Lászlószki Péter 50 kr. Ifj. Lászlószki Sa-

mu 1 frt. Filep István 20 kr. Valaki 20 kr. Id. Lászlószki Péter 1 frt. Mózes András 1 frt. Összesen **42 frt 30 kr.**

4. Háromszék körből: a) Bölönből 5 frt 52 kr. b) Kőkösből 1 frt 40 kr. c) Kálnokról 2 frt. d) Árkosról 3 frt 20 kr. e) N.-Ajtáról 4 frt. Összesen **16 frt 12 kr.**

5. Tordáról: szigethi Sándor 1 frt. Albert János 50 kr. Csongvai Domokos 50 kr. Fodor Mózes 50 kr. Csegezi Mihály 50 kr. Pálfi Károly 50 kr. Varga Dénes 50 kr. Májai István 50 kr. Nagy Olivér 50 kr. Iszlai Márton 30 kr. Rédigér Béla 20 kr. N. N. 20 kr. Veres Károly 50 kr. Nagy Béla 40 kr. Gál Zsigmond 40 kr. Almási Károly 20 kr. Összesen **7 frt 20 kr.**

6. Toroczkóról: Ekklezsia 5 frt. Id. Zsakó István 5 frt. Zsakó János 1 frt. Özv. Czupor Andor és Czupor Ferencz 1 frt. Özv. Koronka Antalné 1 frt. Simon Miklós és neje 1 frt. Ekárt Istvánné, Zsakó Anna 1 frt. Balog György 1 frt. Czeglédi János és neje 1 frt. Botár János (Szilágyi) 1 frt. Simon József 1 frt. Id. Borbély Péter 1 frt. Kriza István és neje 1 frt. Vernes János és neje 1 frt. Ifj. Vernes János és neje 1 frt. Pál Simon és fia 1 frt. Zsakó József 1 frt. Özv. Botár Sára 1 frt. Botár Józsefné 1 frt. Simon Miklós (gy.) 1 frt. Botár János 1 frt. Botár Andor 1 frt. Lakatos Ilona 1 frt. Botár Jánosné 1 frt. Ifj. Zsakó János 1 frt. Borbély Márton és neje 1 frt. Czupor Mihály és neje 1 frt. Czupor János Peterd 1 frt. Gál Miklós pap 1 frt. Pálfi János rektor 1 frt. Király István felső 90 kr. Czupor Miklós 60 kr. Pál János 60 kr. Gál György 60 kr. Asztalos Gábor, Kerekes István és neje, Pál András, Kelemen István, Biluska Jakab, Veres István, Borbély Ferencz, Székely Ferencz, Molnár János, Botár István, Csép János. Vajda Józsefné, Gál Sándor, Tamás Andor, Vernes István, Pál Ferencz, Tobiás János, Moricz Miklós, Csép István, Borbély Ferencz 50—50 kr. Zsakó Ferencz, ifj. Zsakó Mihály. Botár János (g.) Demény Ferencz, Vernes Andor 40—40 kr. Pál Istvánné, ifj. Tamás Andor, Bland Leopold, id. Tamás Simon, Hercze István, Veres Istvánné 30—30 kr. Botár Ferencz, Botár Miklós, Péter József, ifj. Zsakó Istvánné, Botár Simonné, Kerekes Miklósne, ifj. Zsakó István, ifj. Czupor Miklos, Kis Mihály, Király István, Botár Simon, Szabó István, id. Tobis András. Demény Ferencz, Király János, Tobiás Sára, Király Jánosné, Lakatos János, Király Ferencz 20—20 kr. Jakó Máté, Tobis János, Klocza György 10—10 kr. Összesen **58 frt 40 kr.**

Ez összeget Gál Miklós l. afia a következő levél kíséretében küldötte be: „Hogy a gyűjtés jelen év szűkös viszonyai mellett is ily szép eredményt mutathat fel, abban az adakozók áldozatkészsége mellett nagy része van Pálfi János rektor urnak, ki buzgóságával az adakozási hajlamot sokakban megkészterezte. Fogadja károsult ekklezsia egy testvér ekklezsia hiveinek ez adományát ama jó kívánattal, vajha leéggett épületeit minél előbb ismét felépülve láthatná. Isten óvja hasonló szerencsétlenségtől!

A kezem alá befolyt adományok összege **164 frt 58 kr.** Ebből az ekklezsia segélyezésére utaltam 101 frt 30 krt, a lelkész segélyezésére 63 frt 20 kr.

A fennebbi adományokon kívül a mint értesülve vagyok kapott még:

a) az ekklezsia az 1885 évi államsegélyből 50 frt. a toroczkó-szt.-györgyi ekklezsiából 8 frt. és a martonosi ekklezsiából 1 véka $3\frac{1}{2}$ kupa gabona segélyt.

b) pap afia köri felügyelő gondnok Raffaj Károly afiatól 2 frt, Kozma Démen f. váraljai l. afiatól 1 frt. ugyanoda való tanító afiatól 50 kr.; és a Dávid Ferencz alapból 50 frt. Medeséről 7 véka, Martonostól 1 v. 8 kupa, Raffaj Domokos l. afiatól 2 véka, Török Sámuel l. afiatól 3 véka gabona segélyt.

Kolozsvárt, 1885. október 29.

Ferencz József
unitárius püspök.

**A Budapesten alapítandó unitárius rendes lelkeszi állomásra és
állandó imaházra tett kegyes adományok.**

XXVIII.

Dr. Székely Ferencz főgyűjtőnél adakoztak :

az 5. sz. gyűjtőkönyvecskére Budapesten dr. Jekelfalussy József és az orsz. statisztikai hivatal személyzete **20** frt ;

a 12. sz. gy. könyvecskére Nagy-Váradon Löw Gyula saját és egy társaság nevében **5** frt **50** kr ;

a 43. sz. gy. könyvecskére Budapesten Gerlovits Antal **50** kr ;

a 46. sz. gy. könyvecskére Nagy-Kanizsán Bogyay Ödön szives közreműködése mellett Bogyay Ödön 5 frtot, Guttmann László és Vilmos 10—10 frtot, Hertelendy Ferencz és Ebenspanger Leo 5—5 frtot ; Garay Benő és Rapoch Gyula 3—3 frtot ; Veber Károly 2 frtot, Rapoch Gyuláné 1 frt 80 krt, dr. Fischer József 20 krt, Pataky Andor, Sebestyén Lajosné, Tevely Pongrácz, Tomasics Pál, Tuboly Gyula, Ollop Ernő, Erdődy Lajos, Makay Dezső, Miklós Károly, Lovák Ede, Erdélyi György, Filipics János, dr. Hajós Sándor, dr. Tomcsányi Imre, Nunkovics Sándor, Györffy János, Ács Imre, Ursziny Pál, Kovács Béla, dr. Árvay István, Vancsó Gyula, Tóttóssy Béla, Bezeredy Miklós, Dauscha Ottó, Csesznák Miklós, Vizlendvay József, Bogyay Máté, Hertelendy Béla, dr. Schreyer Lajos, Varga Lajos, Kovács Lajos, Veiser Józsefné, Fischer Ödönné, Ollop Róza, Löwenstein Henrikné, dr. Rotschild Jabab, Grünhut Fülöp, Paulay György, Weismayer Mór, Maschansker Mór 1—1 frtot, összesen **85** frt ;

a 36. sz. gy. könyvecskére Veszprémben Cserna Vincze szives közreműködése mellett folytatólag adakoztak : Kenessy Pongrácz 2 frtot, id. Purgly Sándor, ifj. Purgly Sándor, Söröss Zoltán, dr. Fischer Manó, Tóth Lajos, Harabaszky Henrik 1—1 frt, Meszöly Gyula, Belák István, Vámos Gyula, Balassa Lajos, Mihályfi György és egy névtelen 50—50 kr. Krisztinkovics Aladár 70 krt és Erdélyi Pál 30 krt, összesen **12** frtot.

E közlemény fősszege **123** frt. Ehez adva a 27-ik közlemény összegét **16,882** frt **02** két krt az alap teszen **17,005** frt **02** krt.

Fogadják a kegyes adakozók és gyűjtők egyházunk iránt tanusított buzgó fáradozásaikért az egyházközség nevében hálás köszönetünket.

Budapest, 1885. oct.

Hajós János,
egyh. gondnok.

Végh József,
pénztárnok.